

በኢትዮጵያ የመጀመሪያው የመጽሐፍ ቅዱስ
ትርጉም በግእዝ ቋንቋ

በቀ/ዶ/ር ምክረ ሥላሴ ገብረ አማኑኤል ተዘጋጀ

**THE EARLY TRANSLATION OF THE
BIBLE INTO ETHIOPIC/GEEZ**

Prepared by Mikre-Sellassie G. A. (BA, BD, PhD)

አዲስ አበባ 2000 ዓ. ም.

ADDIS ABEBA 2008

የአዘጋጁ መብት በሕግ የተጠበቀ ነው
All Rights Reserved

(C) ቀ/ዶ/ር ምክረ ሥላሴ ገ/አማኑኤል
Rev. Dr. Mikre Sellassie G/Amamanuel
የፖ. ሣ. ቁ. 10701 አዲስ አበባ
P. O. Box 10701, Addis Ababa
የስልክ ቁ. Tel. No.
011-6-470790, 0911-889170
Email Address:- mikre71@yahoo.com

የመጀመሪያ ጎተመት 2000 ዓ. ም.

በብርሃንና ሰላም ማተሚያ ድርጅት ታተመ
አዲስ አበባ 2000 ዓ. ም.

ይህ አጭር ጽሑፍ መጽሐፍ ቅዱስ ጥንታዊ የኢትዮጵያ ቋንቋ ወደሆነው ወደ ግእዝ መቼ፣ በማንና ከምን ቋንቋ ወይም ቋንቋዎች እንደተተረጉመ የሚገልጥ ነው። ግእዝ የኢትዮጵያ የጥንት ቋንቋ ነው። የግእዝ ቋንቋ ራሱን የቻለ የጽሑፍ ቋንቋ የሆነበት ጊዜ በትክክል አይታወቅም። በስሜን ምሥራቅ ኢትዮጵያ ባለችው በማጣራ የተገኘው ከክርስቶስ ልደት በ 4 በ3ኛው መቶ ክፍለ ዘመን በቆመው ሐውልት ላይ የተቀረጸ ጽሑፍ በኢትዮጵያ ቀዳሚው የግእዝ ጽሑፍ እንደሆነ ይታመናል።¹ ብዙ ሲቃውንት እንደሚሉት ግእዝ አሁን ዛሬ እንደምናነበው አናባቢ ምልክቶች ኖረውት የጽሑፍ ቋንቋ መሆን የቻለው ከአራተኛው መቶ ክፍለ ዘመን ከቅዱስ ፍሬምናጦስ (አባ ሰላማ) ጊዜና ከአብርሃ ወአጽብሐ ዘመን ወዲህ ነው እንጂ ከዚያ በፊት ፊደላቱ በኖሩም አናባቢ ምልክቶች ሳይኖሩአቸው የነበረው ግእዙ ፊደል ብቻ በመሆኑ ፊደሎቹ በቀላሉ ለመነበብ የማይመቹ ነበሩ። አባ ሰላማ ከሣቴ ብርሃን ቅዱሳት መጻሕፍትን ሲተረጉሙና ሲያስተረጉሙ ፊደሎቹ ለላስቸገሯቸው ሰካሪብ፣ ሰሣልስ፣ ሰራብዕ፣ ሐምስ፣ ሰሳድስና ሰሳብዕ የሚሆኑ የፊደላቱን ድምፆች የሚለዋውጡ አናባቢ ምልክቶችን ጨምረው እያንዳንዱ ፊደል ሰባት ዓይነቶች እንዲሆኑ አዘጋጅተው ለአጻጻፍና ለድምፅ አሰጣጥ እንዲመች አድርገውልናል።

ከዚያ በፊት ግን ቅዱስ ፍሬምናጦስ አባ ሰላማ ከሣቴ ብርሃን እስከመጡበት ጊዜና እስከ አብርሃ ወአጽብሐ ዘመን ድረስ ካሪብ፣ ሣልስ፣ ራብዕ፣ ሐምስ፣ ሳድስና ሳብዕ ሳይኖሩ ሰዎች በግእዝ ብቻ ይጽፉ ነበር። በመጽሐፈ ምስጢር የቅዱስ ፍሬምናጦስ አባ ሰላማን ትጋትና ታላቅ አስተዋጽኦ ሲተርክ «ወአምጽኦ ለነ ሰላማ ጳጳስ ፊደሉ እምሕርክትያነሱ ወሚጠሙ በአሐዱ ልሳን ወእሙንቱ ሰብዑቱ ፊደላት» «ሰላማ ጳጳስ

¹ Sergew Hable Sellassie, Ancient and Medieval Ethiopian History በሚል ርእስ የጻፉትን ገጽ 12 ተመልከቱ።

ከሐርክትያናስ (ከድምፅ ሰጪዎች) ፊደልን አመጣልን ወደ ግእዝ ቋንቋም አስገባልን፤» በማለት ይመለከራል።¹ ለምሳሌ «ወበጸሐመ» ለማለት «ወበጸሐመ»፤ እንዲሁም «አፍሰሰመ» ለማለት «አፈሰሰመ» ተብሎ ነበር የሚጻፈው። እንዲሁም «ታዜና ወልደ አልዐሚዳ ካሉብ» በማለት ፈንታ «ተዘነ ወሰደ አለዐመደ ክለብ» እያሉ ይጽፉ እንደነበረ በአክሱምና በሽሜዛ በድንጋይና በሐውልቶች ላይ ተጽፈው ይገኛሉ።² በተለይም በአክሱም ሐውልት ላይ ተጽፎ የሚገኘው 42 ቃላት ያለው ምንግብ በግእዝ ፊደሎች ብቻ የተጻፈ ነው።³ ይህም ለጸሐፊው ሆነ ለእንባቢ እጅግ አለቸጋሪ ነበር። የግእዝን ፊደል አቀማመጥ ለውጠው ከግራ ወደ ቀኝ የመጻፍንና የማንበብን ዘዴ የፈጠሩ ቅዱስ ፍሬምናጠላ ናቸው። ከዚያ በፊት የሚጻፈውና የማንበበው እንደ የሴም ቋንቋዎች ክቀኝ ወደ ግራ ነበር።

ይህ ጽሑፍ ቀደም ሲል ተዘጋጅቶ የነበረው በኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን ሰተክበረው ለ2 ሺህ ዓመት በዓል ሰውጣው መጽሐፍ ውስጥ እንዲታተም ነበር። እንግሊዘኛው ሊቀር አማርኛው በአርግጥ ታትሟል። ነገር ግን በገትሙቱ ዝግጅት ሠራተኞች ግዴታሽነትና ማንኛውንም መጽሐፍ በተሰይ የእኔ ጽሑፍ በጣም ተበላሽቶ ነው የታተመው። እንደ ታላቅ ስሕተት የተደረገው እኔ መጽሐፍ ቅዱስን ለሰተረጉሙት ሰዎች ብዛትና ሁኔታ ለመግለጥ ለምሳሌ ከጥቂት መጻሕፍት የወሰድኳቸውን የግሪኩን (የጽርኩን) ቃላት፣ ሐረጎችና ዓረፍተ ነገሮች በሙሉ በመተው ትርጉማቸውን ብቻ ጽፏል። የግሪኩ ቃላት፣ ሐረጎችና ዓረፍተ ነገሮች በሙሉ መግባት ነበረባቸው። እነዚህ ከቀሩ እንባብያን ምንም ነገር ሲረዱ አይችሉም። ስለዚህ እንባብያን የእኔን አባባል በትክክል እንዲረዱት የግሪኩን (የጽርኩን) ቃላት፣ ሐረጎችና ዓረፍተ

ነገሮች በሙሉ እንዲገቡ አድርጌ እንደገና እንዲጻፍ አድርጌአለሁ። ግምገማ የገገሥት ሕንድኪ ጃንደረባ (በጅርንድ) ብሉይ ኪዳንን ያነብብ የነበረው በምን ቋንቋ እንደነበረ እኔ ያቀረብኩትን ሐተታ ሀሳቡን ለውጠውታል። አሁን የኔ ሀሳብ እንደነበረ ተቀምጧል። ስለዚህ እንባብያን ለሰጽሑፉ ጥያቄና አስተያየት ካላቸው ዳተሰጠው የሰልቤ ተጥር (0116-470790 ወይም 0911-889170) ደውለው ከእኔ ከአዘጋጁ ጋር በቀጥታ ሊወያዩ ይችላሉ። መልካም ጉዳብ!

¹ አለቃ ኪዳን ወልድ ክፍሌ፣ መጽሐፈ ሰዋሰው ወግስ ወመዝገብ ቃላት ሐዲስ፣ ኦርቶዶክስ ማተሚያ ቤት፣ አዲስ አበባ፣ 1948 ዓ. ም. ገጽ 29።
² የላይኛውን መጽሐፍ ገጽ 30-31 ይመልከቱ።
³ የላይኛውን መጽሐፍ ገጽ 29 ይመልከቱ።

የአርአስት ማውጫ

መግቢያ	78
የአርአስት ማውጫ	5
1. መቅደም	8
2. የአይሁድ ባህል ተጽእኖ በኢትዮጵያ ላይ	9
3. መጽሐፍ ቅዱስ በግእዝ የተተረጎመው መቼ ነው	9
4. የሰብዓ ሊቃናት ትርጉም ምንድን ነው	15
4.1 የሰብዓ ሊቃናት ትርጉም አመጣጥ	18
4.2 የአይሁድ ቀኖና መጻሕፍት በሙሉ ተተርጉመዋል	21
4.3 ለሰብዓ ሊቃናት ትርጉም የተሰጠ ምስክርነት	25
4.4 ለመጽሐፍ ቅዱስ ትርጉም የሰብዓ ሊቃናት ጥቅም	26
5. የመጽሐፍ ቅዱስ ወደ ግእዝ ቋንቋ መተርጎም	27
6. መጽሐፍ ቅዱስን ወደ ግእዝ የተተረጎሙ ሰዎች	30
7. መጽሐፍ ቅዱስን ወደ ግእዝ ለመተርጎም የረዱ ሌሎች ትርጉሞች	34
8. የግእዝ ቅዱሳን መጻሕፍት መሻሻል	38
9. የግእዝ ቅዱሳን መጻሕፍት ኅትመት	42
10. የግእዝ የብራና ቅዱሳን መጻሕፍት የሚገኙበት ቦታዎች	47
	48

1. መቅደም

ከክርስቶስ ልደት በኋላ በመጀመሪያዎቹ ስድስት መቶ ዓመታት መጽሐፍ ቅዱስ ከተተረጎሙባቸው በጣም ጥቂት የዓለም ቋንቋዎች መካከል ሁለቱ የአፍሪካ ቋንቋዎች ናቸው። እነሱም የግብጽ ጥንታዊ ቋንቋ “ቅብጥ” እና የኢትዮጵያ ጥንታዊው ቋንቋ “ግእዝ” ናቸው። የመጽሐፍ ቅዱስን በግእዝ የመተርጎም ታሪክ ለመዳሰስ አንድ ስው የሀገሪቱን ታሪካዊ፣ ሃይማኖታዊና ባህላዊ ስረ መሠረት በያንስ ባጭሩ መመልከት ያስፈልጋል። በአፍሪካ ቀንድና በቀይ ባሕር ምዕራባዊ ጉን ልዩ መልክእ ምድራዊ አቀማመጥ ያላት ኢትዮጵያ ከብዙ ሺህ ዓመታት ጀምሮ በመካከለኛው ምሥራቅና በአፍሪካ ሥልጣኔ መካከል እንደ ድልድይ ሆና ኖራለች። በረጅም ታሪካዊ ጉዞ ኢትዮጵያ ከደቡብ ዐረቢያ፣ ከግብጽና ከእስራኤል ሕዝቦች ጋር ቅርብ ግንኙነቶችን አዳብራ ነበር። ይሁንና ግንኙነቶቹ በአየርና በምጣኔ ሀብት ሁኔታዎች ተለውጠዋል። ከላይ ከተጠቀሱት ቦታዎች፣ በተለይም ከደቡብ ዐረቢያ አያሌ ሕዝቦች ከክርስቶስ ልደት በፊት እንደ ሺህ ዓመታት ጀምሮ በነበረው ረጅም ጊዜ ውስጥ ወደ ኢትዮጵያ መፍሰስ (መስደድ) ጀምረው ነበር። እነዚህ ስደተኞች ውስጥ አድረው ቋንቋቸውን፣ የአጻጻፍ ሥርዓታቸውንና ሌሎች ባህላዊና ሃይማኖታዊ ውርሰቶቸውን መጠጊያ ወዳገኙበት ወደ ኢትዮጵያ ማስገባት ችለዋል። ሆኖም እነዚህ ውርሰቶች ሁሉ በኋላ ጊዜ በኢትዮጵያ እየተለወጡና እየተሻሻሉ መጥተዋል።¹

2. በኢትዮጵያና በኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ቤተክርስቲያን ላይ የአይሁድ ሥርዓት ተጽእኖ

በንግድ ተጀምሮ በፖለቲካ መስክ እያደገ የመጣው የኢትዮጵያና የእስራኤል ግንኙነት ከክርስቶስ ልደት በፊት በመጀመሪያው ሺህ ዓመት መግቢያ ላይ በንግሥተ ሳባና በንጉሥ ስሎሞን ጊዜ ከፍ ካስ ደረጃ ላይ ደርሶ ነበር። ንግሥተ ሳባ

¹ Sergew Hable Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History* 1972 78-29-33.

ንጉሥ ለሱሞንን እንደ ጉብኝት የሚያስረዳው ቀዳሚው የመጽሐፍ ቅዱስ የመረጃ ምንጭ 1ኛ ነገሥት ምዕራፍ 10 ከቁጥር 1-13 እና 2ኛ ዜና መዋዕል ምዕራፍ 9 ከቁጥር 1-12 ያለው ነው።¹ ሆኖም የንግሥተ ሳባ ታሪክ በኢትዮጵያ፣ በደቡብ ዐረቢያ እና በአይሁድ² የሥነ ጽሑፍ ትውፊት ሰፊ ማብራሪያ ተስጥቶታል። “በመካከለኛው ምሥራቅም በየትኛውም እካባቢ ከሚገኙና መልካም ከሆኑ እካባቢዎች የአንዱ ርእስ ሆኗል”።³

ለሰ ንግሥተ ሳባ ታሪክ ዋናው የኢትዮጵያ ምንጭ “ክብረ ነገሥት” ተብሎ የሚጠራው የኢትዮጵያን ብሔራዊ የረጅም ጊዜ ታሪክ የያዘና ዋናው የንጉሣዊ አገዛዝ አስተሳሰብ የመነጨበት መጽሐፍ ነው። “ክብረ ነገሥት” ንግሥተ ሳባ ከንጉሥ ስሎሞን ጋር ቅርብ ግንኙነት መሥርታና ከዚህም በማለከተል የአይሁድን ሃይማኖት ተቀብላ እንደ ነበር በሰፊው ይገልጻል። ከኢየሩሳሌም ለትመሰሰም ከሰሎሞን የወለደችው “ምኒልክ” የተባለው ልጅዋ የኢትዮጵያ ሥርወ መንግሥት መሥራች አንደሆነ “ክብረ ነገሥት” ያስረዳል። በኢትዮጵያ የመጨረሻው ንጉሠ ነገሥት እስከ ነበሩት ቀዳማዊ ኃይለ ሥላሴ ድረስ የነገሡ ነገሥታት ሁሉ ከቀዳማዊ ምኒልክ ዘር ሲወርድ ሲዋረድ የመጡ እንደሆኑ ጽኑ እምነት ነበራቸው። ይህም እምነት በተሻሻለው የ1955 ዓ.ም.

¹ አንዳንድ ትናንሽ ነገር ግን አስፈላጊ ያልሆኑ ልዩነቶች በሁለቱ የብሉይ ኪዳን ታሪኮች መካከል ይገኛሉ። እነዚህም ልዩነቶች ለሰሎሞንና ለሳባ አፈታሪክ አድገት አስፈላጊነታቸው ትንሽ የሆነ ነገር ግን ጽሑፍን ለማስተላለፍ ዘዴ ብዙ ጠቀሜታ አላቸው። E. Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, (London, Oxford University Press 1968) p. 132

² ሥርወ ሐብሳ ሥላሴ 1972 ገጽ 36-38.

³ A. W. Arbery, trans., *The Koran Interpreted* (London, 1937) pp. 384-85; E. Ullendorff, “Hebraic-Jewish Elements in Abyssinian Church”, *JSS* 1(1956) p. 233.

⁴ Detailed accounts are given in the work of F. Josephus of the 1st century A.D. and in *the Babylonian Talmud* of the 3rd century. A.D. F. Josephus, *Jewish Antiquities*, ed. by J. Thackerapy & R. Malcus (Loeb Classical Library, London, 1961) vol. VIII pp. 165-175; *The Babylonian Talmud, Seder Nezikan*, trans. by A. Epstein (London, 1935) p. 76. The Babylonian Talmud interprets the accounts about the Queen of Sheba in 1 Kings 10:1-10 in a metaphorical sense.

⁵ E. Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, (London, 1968), p.132.

የኢትዮጵያ ሕገ መንግሥት አንቀጽ 2 ላይ እንደሚከተለው ተመዝግቦ ይገኛል። “የንጉሠ ነገሥቱ ክብር ከኢየሩሳሌሙ ንጉሥ ከሰሎሞንና ከኢትዮጵያዊቷ ንግሥተ ሳባ ልጅ ከቀዳማዊ ምኒልክ ያለማቋረጥ ሲቀጥል ከመጣው ሐረግ ጋር ተያይዞ ለዘለዓለም ይኖራል።”¹ በዚህም ላይ professor E. Ullendorff አስተያየት ሲስጠው እንዲህ ብለዋል። “እዚህ ላይ ለዘብ ባሉ ሕጋዊ ቃላት ከንጉሥ ስሎሞንና ከንግሥተ ሳባ ምሥጢራዊ ግንኙነት ቀጥታ ዝርያ ያለው ነው የሚለውን የማያቋርጥ ጠንካራ አቋም እናገኛለን። ይህም የብሉይ ኪዳን ታሪክን ጸንቶ የመኖር ጠቀሜታና ሰፊ ውጤቱን የሚያስታውሰን ነው።”²

ጌታችን ኢየሱስ ክርስቶስ በመዋዕል ስብከቱ ስለ አንዳንድ ፈረሳውያንና ጸሐፍት እሰማመን ሲናገር ንግሥተ ሳባ የሰሎሞንን ጥበብ ለመለማት ከሩቅ አገር መምጣቷን እንዲህ ሲል አመለግኗታል። “ንግሥተ እዜብ በፍርድ ቀን ከዚህ ትውልድ ጋር ተነሥታ ትፈርድበታለች! የሰሎሞንን ጥበብ ለመለማት ከምድር ዳር መጥታለችና።”³

ክብረ ነገሥት ቀዳማዊ ምኒልክ ባደገ ጊዜ ወደ ኢየሩሳሌም ሄዶ ለሳቱን ሰሎሞንን እንደ ጉብኝና እዚያም በቆየበት ጊዜ የአይሁድን ሃይማኖት ከሥርዓተ መንግሥቱ ጋር አጣምሮ እንደተማረ በዝርዝር ይተርካል። ወደ ሀገሩ ሲመለስም ቀዳማዊ ምኒልክ በብዙ ካህናትና የሕግ መምህራን ታጅቦ መጥቷል። እነዚህ ካህናትና መምህራንም የአይሁድን ሃይማኖትና ባህል በአጠቃላይ የሙሴን ሕግ በተለይ ለሀገሪቱ (አክሱም-ኢትዮጵያ) በሰፊው እንዳስ ተዋወቁ ይታመናል። በዚህ ጽሑፍ (ክብረ ነገሥት) ላይ ቀዳማዊ ምኒልክ ከኢየሩሳሌም ቤተ መቅደስ የእግዚአብሔርን የቃል ኪዳንን ታቦት በምሥጢር አምጥቶ የጥንታዊት ኢትዮጵያ ዋና ከተማ በነበረችው በአክሱም እንዳስቀመጣት ተገልጿል። በዚህም ምክንያት ይህች የቃል ኪዳን ታቦት እስከ አሁን በዚያ እንደምትገኝና በዚህም ምክንያት

¹ *Revised Constitution of Ethiopia*, (Addis Ababa, 1955), p. 3.

² E. Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, (London, 1968), p.139-140.

³ ማቴዎስ 12:42! ሉቃስ 11:32።

አክሉም የተቀደሰች ከተማ እንደሆነች በብዙ ኢትዮጵያውያን ዘንድ ይታመናል።¹

ኢትዮጵያ ከአሰራሪው ጋር የነበሯት እነዚህ የበዙ የቅርብ ግንኙነቶች፣ በተለይም በሃይማኖትና በባህል መስክ፣ ከጥንት ጀምሮ እስከ ዛሬ ድረስ በኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ቤተ ክርስቲያንና በመላው የኢትዮጵያ ገብረተሰብ የአኗኗር ሥርዓት ውስጥ ሥር ሰደው በኖሩ የአይሁድ ወይም አይሁድ መስል ልማዶች ሲረጋገጡ ይችላሉ። እነዚህም ልማዶች እንደ ቅዳሜ አከባባር፣ በምግብ አጠቃቀም ረገድ ንጹሕና ንጹሕ ባልሆኑ እንስሳት መካከል ያለው ልዩነት፣ ሥርዓታዊ ንጹሕና እና የግዝረት ሥርዓቶች ናቸው።

የአይሁድ ሰንበት ክርስትና ከገባና ጠንካራ ቤተ ክርስቲያን ከተመሠረተችም በኋላ እንኳ በመላ ኢትዮጵያ በጥብቅ የሚከበር መሆኑ የተረጋገጠ ነው። በኢትዮጵያ የሰንበትን በጥብቅ መከበር አስመልክቶ W. C. Harris የተባሉት ደራሲ የሚከተለውን ጽፏል። በሰንበት ዕለት "በሬና እህያ እንኳ አርፈው ይውላሉ። የእርሻ ሠራ ይቆማል። የቤት ጥቃቅን ሥራም አይሠራም። ቀኑን ሙሉ ሥራ አልባ መንፈስ ሰፍኖ ይውላል ..."² ክርስትና በኢትዮጵያ ከተሰበከ በኋላም ቅዳሜና እሁድ ሁለቱም በአኩል ደረጃ ሲከበሩና ሁለቱም በግዕዝ "ሰንበት" በሚል መጠሪያ ሲጠሩ ኖረዋል። የቀድሞው "ቀዳሚት ሰንበት"፣ የኋለኛው "ሰንበተ ክርስቲያን" ወይም በአርምኖ ቅዳሚት "ሰንበተ ጢና" ወይም "ሰንበተ ዱራ"፣ ተብሎ ሲጠራ ታላቁ እሁድ ሰንበት ደግሞ "ሰንበተ ጉዳ" ተብሎ ይጠራል። ሥራን በተመለከተ ቅዳሜ እንዳይሠራ የሚከለክሉ ዝርዝር መመሪያዎች በ15ኛው መቶ ክፍለ ዘመን የቤተ ክርስቲያን ተሐድሶ ባደረጉት በዐጼ ዘርዐ ያዕቆብ በተዘጋጀው በመጽሐፈ ብርሃን ተጽፈው ወጥተዋል። መጽሐፉ ስሜታዊ በሆነ መንገድ የሰንበትን አስፈላጊነት ያስረዳል።³

በመጀመሪያዎቹ አምስቱ የብሉይ ኪዳን መጻሕፍት ከታዘዙ የምግብ መመሪያዎች ብዙዎቹ በኢትዮጵያ በተወሰነ ጥብቅነት ሲፈጸሙ ኖረዋል። Mansfield Parkins ሲጽፍ፦ "በምግብ አመራረጥ ከአቤሲኒያውያን የበለጠ ጠንቃቃ ሕዝብ የለም"¹ ማለቱ የተጋነነ አይደለም። ዘሌዋውያን ምዕራፍ 11 በሚያዘው የአመጋገብ መመሪያ መሠረት ሽሆናቸው ያልተሰነጠቀ እንደ ግመልና እንደ ጥንቸል ያሉ እና የማያመነኹት እንደ አሳማ ያሉ እንስሳት እንዳይበሉ ከተከሰከሉ እንስሳት መካከል ናቸው። በግልጽ እንደሚታየው ከሕዝቦች ሁሉ ኢትዮጵያውያን ታላቅ የአሳማ ሥጋ ጥላቻ አላቸው። በኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን ተከታዮች ዘንድ ያለማወላወል ከሚፈጸሙ የንጹሕና ሥርዓታት ጋር የተያያዙ መመሪያዎች ከብሉይ ኪዳን የተገኙ ናቸው።²

የግዝረት ልማድም በኢትዮጵያ በሰፊው በተግባር የሚገለጽ ነው። ይሁንና ይህ ልማድ የአይሁድ ሃይማኖት ወደ ኢትዮጵያ ከመግባቱ በፊት ጀምሮ የኢትዮጵያ አዋሳኝ የሆኑ አገሮችን ጨምሮ በብዙ የዓለም ሕዝቦች መካከል የተሰፋፋ በመሆኑ የግዝረት ልማድ ከዚያ በፊት ጀምሮ የነበረ ነው ማለት ትኩረት ሲሆን ይችላል። ሆኖም በኢትዮጵያ ለመኖሩ ልዩ የብሉይ ኪዳን ተያያዥነት እንዳለው ማስረዳት ይቻላል። ከልደት በኋላ በ8ኛው ቀን የግዝረት አፈጻጸም በኢትዮጵያና በአይሁድ ብቻ የሚደረግ ነው። ይህም ሐቅ ኢትዮጵያ ግዝረትን ተግባራዊ በማድረግ ረገድ በብሉይ ኪዳን ትእዛዛት ተጽእኖ ሥር እንደ ነበረች የሚያረጋግጥ ሐቅ ነው። ይሁን እንጂ ከወንድ ግርዛት በተጨማሪ ኢትዮጵያ እንደ አብዛኞቹ ጉረቤቶች ሀገሮች የሴት ግርዛትንም ስትፈጽም ኖራለች። ይህ ልማድ ግን በብሉይ ኪዳን የለም። ስለዚህ ኢትዮጵያ የግዝረትን ልማድ ከሁለቱም ማለት ከአይሁድ ሃይማኖትና ከጎረቤቶቿ እንደ ወረሰች ተአማኒነት ያሰው ይመስላል።³

¹ M. Parkins, *Life in Abyssinia* (London, 1966 impression of the 2nd edition 1868) pp. 207-8.
² ዘጸአት 19:15፤ ዘሌዋውያን ምእራፍ 12ና 15። 1 ሳሙ 21:4-6።
³ ለዝርዝር አስተያየቶች E. Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, ገጽ 105-109 ይመልከቱ።

¹ ክብረ ነገሥት ምኒ. 48፤ E. Ullendorff, 1968 82-85, 135, 141-142; ሥርግው ሐብሰ ሥላሴ 1972, 38.
² W. C. Harris, *The Highlands of Ethiopia*, vol. 3 (London, 1844).
³ Metshaf Berhan, ed by Conti Rossini & L. Ricci in C. S. C. O., 1964/5.

ከላይኛው ነጥብ በተጨማሪ፣ በኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ቤተ ክርስቲያን በሰላምነት የሚጸምባቸው ሁለት ቀናት "በአይሁድ በየሰዓትም ክፍል ይጸሙ የነበሩ ቀናት ቅሬቶች ናቸው" ሲል E. Ullendorff አስተያየቱን ሰጥቷል። በተጨማሪም ሲናገር "ከሰኞ እና ከሐሙስ ወደ ረቡዕ እና ዓርብ የተደረገው የጸም ቀናት ሰውየ ከአይሁድ የተከረጀ ነው የሚሰውን ከስ ለማፍረስ ተብሎ የተደረገ መሆኑ አያጠራጥርም" ብሏል።¹

በግልጽ እንደሚታየው የእነዚህ ነጥቦች ሕጋዊነት ጥያቄ ውስጥ የሚገባ ነው። ምክንያቱም እነዚህ ሁለት ቀናት በቅብጥ ኦርቶዶክስ ቤተ ክርስቲያን፣ በሶርያ ኦርቶዶክስና በሌሎችም ኦርቶዶክስ ኦርቶዶክስ አብያተ ክርስቲያናትም ስለሚጸሙ ነው።

እነዚህ ቀደም ያሉ የአይሁድ ተጽእኖዎች እና ሥር የሰደዱ የብሉይ ኪዳን ልማዶች በኢትዮጵያ መኖር ክርስትና ከመግባቱ በፊት የአይሁድን ሃይማኖት ቢያንስ የተወሰኑ ሰዎች ይከተሉ እንደነበረ ያስረዳል። ይሁን እንጂ በክብረ ነገሥት እንደተጻፈው የአይሁድን ልማድ አጀማመር ከክርስቶስ ልደት በፊት በ10ኛው መቶ ዓመት ከነበረው ከንጉሥ ስሎሞን ጊዜ ጋር ማያያዝ አስቸጋሪ ይሆናል። እንዳንድ ምሁራን ከእስራኤል ሕዝብ ጋር የተጀመረው ግንኙነት፣ በማክታተልም የአይሁድ ሃይማኖትና ባህል ወደ ኢትዮጵያ መግባት ከክርስቶስ ልደት በፊት በ6ኛው መቶ ዓመት ከባቢሎን ምርኮ ቀደም ብሎ እንደነበረ ያምናሉ። ምክንያቱም በኢትዮጵያ ያሉ ፈላሻዎች "ከመጀመሪያዎቹ ለምስቱ የብሉይ ኪዳን መጻሕፍት ውጪ ምንም ሃይማኖታዊ መመሪያዎችን አያውቁምና ነው። በአይሁድ መምህራን የተዘጋጀውን የብሉይ ኪዳን መመሪያዎችን ባህላዊ የቃል ትርጉም (Mishnah) እና የአይሁድን የፍትሐ ብሔርና የሃይማኖት ሕግ የያዘውን የጽሑፍ ስብስብ ታላሙድን (Talmud) አያውቁም።² ከሁሉም በላይ ከጼዋዌ በኋላ የተሠሩ በዓላትና አከባቢራቸው በኢትዮጵያ በፈላሻዎችም ሆነ በክርስቲያኖች ወንድሞቻቸው ተከብረው አያውቁም።

ኢትዮጵያውያን ሐዲስ ኪዳንን ከመቀበላቸው በፊት ከብሉይ ኪዳን መጻሕፍት፣ ወይም ቢያንስ ከጥቂት ክፍሎች ጋር

ይተዋወቁ ነበር? ወይስ አልነበረም? የሚል ጥያቄ ማንሣት ይቻላል። ይህ ጥያቄ አስቸጋሪ ስለሆነ በሚከተለው ክፍል ሐሳብ ተሰጥቶታል።

3. መጽሐፍ ቅዱስ በግእዝ ቋንቋ የተተረጎመው መቼ ነበር?

መጽሐፍ ቅዱስ በግእዝ የተተረጎመው መቼ? በማን? እና ከምን ቋንቋ ወይም ቋንቋች ነበር? የሚሰው ጥያቄ እስከ አሁንም ድረስ አከራካሪ ጉዳይ ነው። ከክርስቶስ ልደት በፊት ወደ ኢትዮጵያ ዘልቀው የገቡ የአይሁድና የብሉይ ኪዳን ተጽእኖዎች እንዲሁም አመሰግናቸው ብሉይ ኪዳን ወይም ቢያንስ የተወሰኑ ክፍሎች (መጽሐፎች) በተመሳሳይ ጊዜ ወደ ኢትዮጵያ ቋንቋ እንደተተረጎሙ ሐሳብ ይሰጣሉ። ነገር ግን ብሉይ ኪዳንና ሐዲስ ኪዳን ወደ ኢትዮጵያ ቋንቋ መቼ እንደተተረጎሙ በእርግጠኝነት ገና አልታወቀም። ስለዚህ ጥያቄ እንዳንድ አስተያየት የሚሰጡ ባህላዊ የጽሑፍ ማስረጃዎች በግልጽ ይገኛሉ። ይሁንና በእነዚህ መረጃዎች መካከል ተመሳሳይ የሆነ አስተያየት የሰምን። በአባ ጊዮርጊስ ዘጋስጫ በተጻፈው በመጽሐፈ ምሥጢር ውስጥ የተመዘገበ አንድ ታሪክ ስለ ብሉይና ሐዲስ ኪዳናት ትርጉም በግዕዝ የሚከተለውን መግለጫ ይሰጣል።

«... ወመክብብ መጻሕፍቲሃስ ዘብሉይ ተዐልዋ ለምዕብራይስጢ ጎበ ግእዝ በመዋዕሊሃ ስንግሥተ አዜብ እንተ ሐወጸቶ ሰሰሎ ሞን። ወበእንተዝ ኮነ ጽሩየ ፍካሬሆሙ ስመጻሕፍተ ነቢያት ዘውስተ ብሔረ ለግእዚ ለበመ በሕን አይሁድ ነበሩ ለምቅድመ ልደተ ክርስቶስ። ወእመሰኬ ለዕስውዎ ለምድጎረ ልደተ ክርስ ቶስ ሜጡ ሰቃልያን ቃስ ጽዳቀ ውስተ ሰምዐ ሐበት። ወከመ ስ ተአልዋ መጻሕፍተ ነቢያት ለምዕብራይስጢ ጎበ ግዕዝ ትረክ ብ ትእምርቶ በውስተ መጽሐፈ ነገሥት ዘይብል ትርጓሜ ነገረ ዕብራይስጢ ጎበ ግዕዝ፤ ኢሎሄ ብሂል ለምላክ። ለዶናይ ብሂል ለግዚእ። ጸባለት ብሂል ዘኅይላት። ወመክብብ መጻሕፍቲሃስ ዘሐዲስ ሰምድርን ኢትዮጵያ ተዐልዋ ለምርማይስጢ ጎበ ግዕዝ ለምቅድመ ያስተርኢ ሃይማኖተ ንስጥርስ ወእምቅድመ ይትፈጠር ሃይማኖተ ልዮን፤ ወእምቅድመ ይትጋብኡ ማኅበረ ከሰባት

¹ ከዚህ በላይ ያለውን ዋቢ መጽሐፍ ይመልከቱ።
² ከዚህ በላይ ያለውን ዋቢ መጽሐፍ ይመልከቱ።

ዘውላቶሙ ኢዲስ ቆጶላት ዘኬልቆዶን። ወበእንተዝ ኮነ ፍካሬ መጻሕፍቲሃ ሰብሔረ እግዲዚ ዘብሉይኒ ወዘሐዲስኒ ንጡሬ ከመ ወርቅ ወፍቱነ ከመ ብሩር።»

“... የብሉይ ኪዳን መጻሕፍትን በተመለከተ ሰሎሞንን በጉብኝታቸው በንግሥተ እዜብ ዘመን ከዕብራይስጥ ወደ ግዕዝ ተተረጎሙ። በዚህም ምክንያት በብሔረ እግዲዚ (ኢትዮጵያ) የሚገኙ የነቢያት መጻሕፍት ትርጉም የጠራ ሆነ። ከልደተ ክርስቶስ በፊት ሕዝቡ ሰለይሁድ ሃይማኖት ታማኝ ነበሩ። ከልደተ ክርስቶስ በኋላ በተተረጎሙት ግን የክርስቶስ ስቃዮች እውነተኛውን ቃል ወደ ሐሰት ሰወጡ። የነቢያት መጻሕፍት ግን ከዕብራይስጥ ወደ ግዕዝ እንደ ተተረጎሙ በመጽሐፈ ነገሥት ውስጥ ከዕብራይስጥ ወደ ግእዝ የተተረጎመ የሚል ትምህርት ታገኛለሁ። በትምህርቱም ኤሱሄ ማሰት አምላክ፣ አደናይ ማሰት ጌታ፣ ጸባኦት ማሰት ኃያል ማሰት ነው። የሐዲስ ኪዳን መጻሕፍትን በተመለከተም ስህገራችን ኢትዮጵያ የተተረጎሙት ከግሪክኛ (ሮማይስጥ) ወደ ግእዝ ሲሆን፣ ይኸውም የሆነው የንስጥሮስ ሃይማኖት ከመካሄዱ (431 ዓ.ም)፣ የልዮን ሃዩማኖትም ከመፈጠሩ (451 ዓ.ም)” እና በኬልቆዶን ጉባኤ የተገኙ ኤዲስቆጶሳት ከመሰብሰባቸው በፊት ነው። ስለዚህ ሰብሔረ እግዲዚ (ኢትዮጵያ) የተተረጎሙው የብሉያትም ሆነ የሐዲሳት መጻሕፍት ትርጉም እንደ ወርቅ የጠራ እንደ ብር የተፈተነ ሆነ።!...”²

በተመሳሳይ ሁኔታ ብዙ የኢትዮጵያ ባህላዊ የብሉይ ኪዳን ሊቃውንት ጊዜውን በትክክል ሳይወሰኑ ብሉይ ኪዳን የተተረጎመው ከክርስቶስ ልደት በፊት ነው ይላሉ።³ ይህንን ሁሉ አባባል ታላቁ ሊቅ አሰቃ ኪደነ ወልድ ክፍሌና ሌሎችም ምዕራባውያን ሊቃውንት አይቀበሉትም።⁴ ሆኖም ይህ ጥልቅ ጥናት ይጠይቃል። ብዙ ምሁራን ግእዝ ከክርስቶስ ልደት በፊት

¹ ቀናቱ በዚህ ጽሑፍ አዘጋጅ የገቡ ናቸው።
² መጽሐፈ ምሥጢር የብራና መጽሐፍ በመንበረ ፓትርያርክ ቤተ መጻሕፍት የሚገኝ ገጽ 74-75፣ See E. Ullendorff, 1968, 31-32.
³ ሥርግው ሐብሰ ሥላሴ 1972፣ ገጽ 44ና 120።
⁴ አሰቃ ኪደነ ወልድ ክፍሌ፣ መጽሐፈ ሰዋስው ወግስ ወመዝገብ ቃላት ሐዲስ፣ አርትስቲክ ማተሚያ ቤት፣ አዲስ አበባ፣ 1948 ዓ. ም.፣ ገጽ 17።

ራሱን ችሎ የጽሑፍ ቋንቋ ከመሆን ደረጃ ያልደረሰ እንደነበር ያምናሉ።¹ በእርግጠኛነት ሰመናገር ከክርስቶስ ልደት በኋላ ከሦስተኛው መቶ ክፍለ ዘመን በፊት በኢትዮጵያ ምንም ዓይነት ወይም መጠን ያሰው የጽሑፍ ሥራ እንደአልነበረ ብዙ ሊቃውንት ይናገራሉ። ወንጌላዊው ፊልጶስ በኔታ ትእዛዝ ወደ ኃዘ በሚወሰደው መንገድ ሄዶ የኢትዮጵያ ንግሥት ካንዳስ የገንዘብ ሚኒስትር (በጅሮንድ) የነበረውን ጃንደረባ በተገናኘው ጊዜ ጃንደረባው በሠረገላው ውስጥ ሆኖ የኢሳይያስን መጽሐፍ ያነብ ነበር።² ነገር ግን ኢትዮጵያዊው ጃንደረባ መጽሐፉን በምን ቋንቋ ያነብ እንደ ነበረ በቀላሉ መናገር አይቻልም። በዕብራይስጥ ወይስ በግሪክ ወይስ በግእዝ ነበር የሚያነበው? በእርግጥ በግዕዝ ሊሆን ይቻላል ማለቱ ያስቸግራል፤ ይህ ጥልቅ ጥናት ይጠይቃል። መቼም ሐዋርያው ፊልጶስ ግእዝ እንደማያውቅ፣ በንግግራቸውም ውስጥ ምንም ተአምር እንደ ተፈጸመ አልተገልጸም። አንዳንድ ኢትዮጵያውያን ቀደም ሲል የዕብራይስጥ ቋንቋ በብዙ ኢትዮጵያውያን ዘንድ ይታወቅ እንደነበርና ጃንደረባውም መጽሐፍ ቅዱሱን ያነብ የነበረው በዕብራይስጥ ቋንቋ ሊሆን እንደሚችል ያምናሉ። ነገር ግን ይህ ሊሆን የሚችል አይመስልም ራሳቸውን የእስራኤል ዘሮች አድረገው በከፍተኛ ደረጃ የሚቆጥሩ ፈላጊዎች እንኳ ያሏቸው አምስቱ የብሉይ ኪዳን መጻሕፍት በዕብራይስጥ አልተጻፉም። ከሁሉም በላይ እነዚህና ያሏቸው የሃይማኖት መጻሕፍት በሙሉ በግእዝ እንጂ በዕብራይስጥ የተጻፉ አልነበሩም።³ በአመዛኙ ጃንደረባው ያነብ የነበረው የስባ ሊቃናትን የግሪክኛ ትርጉም (Septuagint) ነበር ማለት ይቻላል፤ “ምክንያቱም ያንጊዜ የግሪክኛ ቋንቋ በኢትዮጵያ፣ በተለይም በአክሱም ቤተ መንግሥት አካባቢ በሰፊው ይነገር ነበርና።”⁴ እንዲሁም ያነበው የነበረው ምንባብ ከዕብራይስጡ መጽሐፍ (Masoretic text) ይልቅ በአመዛኙ በግሪክኛ የተተረጎመውን የስባ ሊቃናትን ትርጉም (Septuagint) ይመስላል።

¹ ከዚህ በላይ የተጠቀሰውን ይመልከቱ።
² ግ. ሐዋ. 8:26-38. አ.ሳ. 53:7-8።
³ ሥርግው ሐብሰ ሥላሴ 1972 ገጽ 44።
⁴ E. Ullendorff, 1968, p.10; ሥርግው ሐብሰ ሥላሴ 1972፣ ገጽ 120።

ሐዋርያው ፊልጶስ ጳንደረባውን ሲያጠምቀው

4. የሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) ትርጉም ምንድን ነው?

የትርጉም ሥራ አስፈላጊነቱ ታምኖበት የተጀመረው ከብዙ ሺህ ዓመታት በፊት ነው። በጥንታዊው ዓለም ጥቂት አገሮች ለሰነ ጽሑፍ ፊደላትን ለመፍጠር ከተሳካላቸው በኋላና የፍልስፍናና የሳይንስ ግኝቶቻቸውን ከመዘገብ በኋላ፣ የተጻፉት ጽሑፎች ከአንዱ ቋንቋ ወደ ሌላው ቋንቋ መተርጎም ጀመሩ። የመጀመሪያው የትርጉም ሥራ ቅ.ል.ክ በ3000 ዓመት ላይ ነው የተጀመረው። በትርጉም ታሪክ ውስጥ ስለ ሥነ ከዋክብት፣ ታሪክ፣ ፍልስፍና እና ስለ ሃይማኖት የተጻፉ መጻሕፍት ከፍ ያለ ቦታ ይዘዋል።

ብዙ ቋንቋዎችና ብዙ ጉሳዎች ከነበሩበት ከባቢሎን ግዛት ጀምሮ አሁን እስከ አሁን የተባበሩት መንግሥታትና የአፍሪካ

አንድነት ድርጅት ድረስ ለመደበኛ ግንኙነትና መግባባት ትርጉም ፍጹም አስፈላጊ ሆኖ ተገኝቷል። ከ20ኛው መቶ ክፍለ ዘመን ጀምሮ ብዙ ባለሙያ ተርጓሚዎች የተለያዩ መጻሕፍትን ከአንድ ቋንቋ ወደ ሌላው በመተርጎም በሥራ ላይ ተጠምደዋል

ቅድመ ልደተ ክርስቶስ በ3ኛው ሺህ ዓመት የአሦር ንጉሥ የነበረው ሳርጎን (Sargon) ያገኛቸው የጦር ድሎች በግዛቱ ባሉ ብዙ ቋንቋዎች እንዲነገር አድርጎ ነበር። እንዲሁም ቅ.ል.ክ. በ2,100 በባቢሎን ግዛት ንጉሥ ሐሙራቢ (Hammurabi) ብዙ ጸሐፊዎች ነበሩት። እነዚህም የንጉሡን አዋጆች በግዛቱ ውስጥ ባሉ በርካታ ቋንቋዎች እየተረጎሙ ሕዝቡ በሚገባ እንዲገባላት ያደርጉ ነበር። ይህም በመጽሐፈ አስቴር 8:9 ተገልጿ እናገኛ ዋለን።

"በዚያን ጊዜም ኒሳን በተባለው በመጀመሪያው ወር ከወሩም በሀያ ሦስተኛው ቀን የንጉሡ ጸሐፊዎች ተጠሩ። መርዶክዮስም ስለ አይሁድ እንዳዘዘው ሁሉ ከሕንድ ጀምሮ እስከ ኢትዮጵያ ድረስ በመቶ ህያ ሰባቱ አገሮች ላሉ ሹማምንትና አለቆች አዛውንትም ለአያንዳንዱም አገር እንደ ጽሕፈቱ ለአያንዳንዱም ሕዝብ እንደ ቋንቋው ለአይሁድም እንደ ጽሕፈታቸውና እንደ ቋንቋቸው ተጻፈ።"

በነህምያ ጊዜም ቅድመ ልደተ ክርስቶስ በአምስተኛው መቶ በኋለኛው ክፍል በአይሁድ ዘንድ ልዩ የትርጉም ቅጽ ተዘጋጀቶ ነበር። በመጀመሪያ ይህ ዓይነት ትርጉም የቃል (የስማ-በለው ዓይነት) ትርጉም ነበር፤ ሆኖም ቀስ በቀስ አደገና በጽሑፍ ላይ ዋለ። ከዚህም ትርጉም (Targum) የተባለው ቃል ቀስ በቀስ ተገኘ። በባቢሎን ምርኮ ጊዜ በሀገራቸውና በባቢሎን ይኖሩ የነበሩ አይሁድ የሚናገሩት አራማይክ (Aramaic) ነበር። ሕገ ኦሪት (አምስቱ መጻሕፍት መሰረት) በምክራቦች ውስጥ ለምእመናን የሚነበበው በዕብራይስጥ ነበር። ንባቡ በመጀመሪያ በዕብራይስጥ ቋንቋ በኋላም ሕዝቡ በዕብራይስጥ የተነበበውን መገንዘብ እንዲችሉ በአረማይክ ይተረጎም ነበር። አያንዳንዱ ተርጓሚ ቃል በቃል ባጭሩ ወይም ራሱ በመሰለው አያስፋፋ ስለ ብሉይ ኪዳን

¹ ተርጓሚ የሚለው ቃል በዕብራይስጥ "meturgema" ይባላል። ትርጉም የተባለውም ቃል የተገኘው ከዚህ ነው።

ያስውን እውቀትና የቋንቋ ችሎታ በመጠቀም ቅዱሳት መጻሕፍትን ወደ አረማይክ ይተረጉም ነበር።

ከባቢሉን ምርኮ በኋላ ሕዝቡ የቅዱሳት መጻሕፍትን ንባብ ለመስማት “የውሃ በር” ከሚባለው ቦታ ፊትለፊት ባለው አደባባይ ይለበስቡ እንደነበር ከነህምያ ም. 8 ከቁጥር 1-8 እንረዳለን። የሕግ ምሁራ ዕዝራ ቅዱሳት መጻሕፍትን በዕብራይስጥ ሲያነቡ ሌዋውያን (ዕብራይስጥና አረማይክ ስለሚያውቁ) ሕዝቡ በ ዕብራይስጥ የተነበበውን እንዲረዱት በአረማይክ ቃል በቃል ይተረጉሙላቸው ነበር።¹

አሁን ለብዓ ሊቃናት (Septuagint) የተባለውን ትርጉም እስኪ እንመልከት። ለብዓ ሊቃናት (Septuagint) የዕብራይስጥ ብሉይ ኪዳን ወደ ግሪክኛ የተተረጎመ የመጀመሪያው በጣም ጥንታዊ የሆነ ትርጉም ነው። ምንም እንኳን በአፍሪካ ቋንቋ ሳይሆን በግሪክኛ ቢሆንም የመጀመሪያው የቅዱሳት መጻሕፍት ትርጉም በአፍሪካ እህጉ እንደተደረገ ማወቁ ያስደንቃል።

ከላይ እንደገለጽነው ወደ ግሪክኛ የተመለሰው የዕብራይስጡ ብሉይ ኪዳን የመጀመሪያው ትርጉም “ለብዓ ሊቃናት” (Septuagint) የተተረጎመው ቅ.ል.ክ ክ285-246 በዳግማዊ በጥሊሞስ ፊላደልፉስ (Ptolemy II Philadelphus) ዘመን መንግሥት በግብጽ አገር በእስክንድርያ ነው። ለብዓ ሊቃናት (Septuagint) የሚባለውም ስም 70 የሚል ትርጉም ከነበረው ከላቲን ቃል የተገኘ ነው። በዚህም ምክንያት የሮማውያን ቁጥር LXX /70/ ምልክት ተሰጥቶታል። ይህም ቁጥር መጽሐፍ ቅዱስን ወደ ግሪክኛ ተርጉመዋል ተብለው የሚታመንባቸውን ስባ ሁለት /72/ የአይሁድ ምሁራንን ያመለክታል።

የግሪክ ግዛት የሆነችው የመቄዶንያው ንጉሥ ታላቁ እስክንድር ቅ.ል.ክ በ4ኛው መቶ ክፍለ ዘመን ያደረገው የግዛት መስፋፋት ግብፅን በመቄዶንያ ግዛት ሥር እንድትወድቅ አድርጓት ነበር። ከዚያም በአጭር ጊዜ ውስጥ ግሪክኛ ቋንቋ በመላው የግሪክ ግዛት የመግባቢያ ቋንቋ ሆነ። በአዲስ መልክ የተመሠረተችው የእስክንድርያ ከተማ በግሪክ ግዛት ውስጥ በተሰበሰቡ በተለያዩ ሕዝቦች መካከል ግሪክኛ የጽሑፍና የንግግር መግባቢያ ቋንቋ የተደረገባት ከተማ ሆነች።

በብዙ የእስክንድርያ ነዋሪዎች መካከል የአይሁዶች ቁጥር ከፍ ያለ ነበር። ከእስክንድርያ ነዋሪ ሕዝቦች መካከል እንደ ሦስተኛው አይሁዶች እንደነበሩ ይታመናል።¹ ሆኖም የአይሁድ ሕዝቦች ወደ ግብፅ በብዛት መግባት የጀመሩት ከታላቁ እስክንድር ድል ቀደም ብሎ ነበር። ግብፅ በተሰይሞ እስክንድርያ ታላቁ እስክንድርን በተካው በበጥሊሞስ 1ኛ (Ptolemy I) አገዛዝ ወቅት የብዙ አይሁዶች መኖሪያ ሆኖ ነበር። ስለዚህም የአይሁድ ቅዱሳት መጻሕፍት መኖር በእስክንድርያ ለሚኖሩ የግሪክ ሕዝቦች በቀላሉ የሚታወቅ ነበር።²

4.1 የለብዓ ሊቃናት (Septuagint) አመጣጥ

የዕብራይስጥ መጽሐፍ ቅዱስ ወደ ግሪክኛ ለመተርጎሙ ታሪክ ቀዳሚውና በጣም የታወቀው ምንጭ አሪስቲያ (Aristea) ለወንድሙ ለፊሎክራጥስ (Philocrates) የጻፈው ደብዳቤ ነው። ይህ ደብዳቤ የግብጽ ንጉሥ ዳግማዊ በጥሊሞስ ፊላደልፉስ (Ptolemy II Philadelphus) (ቅ.ል.ክ 285-247) በእስክንድርያ ላቋቋመው አዲስ ቤተ መጻሕፍት ከተቻለ በዓለም ያሉ መጻሕፍትን ሁሉ ለማስባሰብ ተመኝቶ እንደነበርና ብዙ መጻሕፍትም እንደለበሰበ ይገልጻል። በጣም ተፈላጊ የሆነው የአይሁድ የሕግጋት መጽሐፍ ቅጅ በቤተ መንግሥቱ ቤተ መጻሕፍት አለመኖሩን ዘግይቶ በመረዳቱ ደብዳቤ ጽፎ እሪስቲያስ እራሱና ሌሎች ያሉበትን የመልእክተኞች ቡድን በአየሩሳሌም ሰሚገኘው ሊቀ ካህናት አልአዛር /Eleazar/ ላከ። በዚህም መልእክቱ የአይሁድን ሕግ ቅጅና እሱን ወደ ግሪክኛ መተርጎም የሚችሉ ምሁራንን ወደ እስክንድርያ እንዲልክለት ጠየቀ። መልእክቱም የተላካ ውጤት አስገኘ። ሊቀ ካህናቱ በንጉሠ-ጥያቄ ተስማምቶ በሚገባ የተጌጠ የአይሁድን መጽሐፍ ቅዱስና ይህንንም ቅዱስ መጽሐፍ ጥሩ አድርገው የሚተረጎሙ ከአሥራ ሁለቱ ነገደ እስራኤል ከእያንዳንዱ ነገድ 6 ስድስት፣ በአጠቃላይ 72 ሊቃውንትን ላክለት። በዚህም ምክንያት ትርጉሙ ለብዓ

¹ Jerasimos Konidaris, General Church History (Athens 1957), p. 66.
² Lancelot C.L. Brenton, The Septuagint with the Apocrypha: Greek and English, (Hndrickson Publisher, 1998), i.

ሊቃናት (Septuagint) {LXX} የሚል ስያሜ ተሰጠው። ንጉሥ ጳጳሳዊ በጥሊሞስ እንደ መጀመሪያ እርምጃ አድርጎ ከመቶ ሺህ ሰማይጠው አይሁዳውያን ምርኮኞች ነፃነት ሰጠ።¹

ተርጓሚዎቹም አስከንድርያ በደረሱ ጊዜ በንጉሡ ክፍተኛ አቀባበል እንደተደረገላቸው ተገልጿል። ከዚያም ከአስከንድርያ አጠገብ ወደሚገኝ ምቹና ገለል ያሰ አካባቢ ተወስደው የመኖሪያ ቦታ ተሰጣቸው።² አንድ ሌላ ምንጭ ወደ ፋርስ የሚባል ደሴት³ እንደተወሰዱ ይናገራል። የትርጉሙም ሥራ ተአምራዊ በሆነ ሁኔታ ልክ በተርጓሚዎቹ ቁጥር በ72 ቀናት እንደተጠናቀቀ እንዳንድ ባህላዊ ምንጮች ይናገራሉ። ሌላው ምንጭ ደግሞ ስዓ ሁለቱ ሊቃናት ሁለት ሁለቱ በአንድነት በህላላ ስድስት ቡድን ተከፍለው አንዱ ቡድን ከሌላው ጋር በማይገናኝበት ፍጹም የብቸኝነት⁴ ሁኔታ አንዳሠሩ መደረጋቸውንም ይናገራል። ሰእያንዳንዱም ቡድን ጸሐፊ ተሰጥቶት ነበር። ሕገ ኦሪትን በመንፈስ ቅዱስ ረድኤትና አነሳሽነት ስሰተረጉሙ የ36ቱም ቡድን ረቂቅ በሁሉም መልኩ ፍጹም ተመሳሳይ ሆኖ ተገኝቷል።⁵ ሌሎች ተጨማሪ ታሪኮች እንደሚሉት አያንዳንዱ ተርጓሚ የራሱ ክፍል ተሰጥቶት የተረገመ ሲሆን የሁሉም ትርጉም በመንፈስ ቅዱስ ዕርዳታ ስሰተረጸመ ትርጉማቸው ቃል በቃል ተመሳሳይነት ያለው ሆኗል።⁶

ትርጉሙ የአይሁድ ካህናት፣ ሽማግሌዎችና ሕዝቡ በአስከንድርያ ተሰብስበው በተገኙበት ሰብሐ ቀናት ተነበበ። ከምንጩ ከዕብራይስጡ ጋር ፍጹም ተመሳሳይነት ያለው ሆኖ በመገኘቱ ሁሉም በአድናቆት ተቀበሉት።⁷ ንጉሡ ጳጳሳዊ በጥሊሞስም ስለ ዕብራውያን የሕግ መጽሐፍ በከፍተኛ ደረጃ ተደነቀ። ተደስቶም ትርጉሙን በጥሩ ጥራዝ አሰጠርዞ በቤተ

¹ ከላይ የተጠቀሰውን መጽሐፍ ይመልከቱ።
² Melvin K.H. Peters, "Septuagint" in The Anchor Bible Dictionary (Doubleday), 1992, vol. 5, 1096.
³ C.L. Brenton, (1998), p. ii.
⁴ H.B. Swete, An Introduction to the Old Testament in Greek (Cambridge, 1989), 9-12.
⁵ Brenton (1998), ii.
⁶ A. Vander Heeren, "Septuagint Version" in The Catholic Encyclopedia, vol. XIII, 2.

መጽሐፍቱ አስቀመጠው። ተርጓሚዎቹም ከንጉሡ ብዙ ሽልማቶችን ሰራላቸውና ሰሊዮሩላሌሙ ሲቀ ካህናት እንደተቀበሉ በጽሑፉ ሰፍሮ ይገኛል።

ተርጓሚዎቹ ወደ ሀገራቸው ሲሄዱ ንጉሡ ወደ አስከንድርያ ተመልሰው እንዲመጡ ጋብዟቸው ነበር።¹ በአራስትያስ ደብዳቤ መሠረት በአስከንድርያ ውስጥ የነበሩ አይሁዳውያን በየምኩራቦቻቸው እንዲጠቀሙበት የአዳሱ ትርጉም ቅጾች አንዳስጣቸው ንጉሡን ጠይቀው ተሰጥቶአቸዋል። በመሆኑም ትርጉሙ ታዋቂነት አግኝቶ በአስከንድርያ በሚኖሩ አይሁዳውያን ማኅበረሰብ ዘንድ ታላቅ አድናቆትን አትርፏል። ትርጉሙ "ፈጽሞ የተጣራ ስህግ በመግደፍ" አቀማመጡን በማዘዋወር ወይም በመጨመር ማናቸውም ክፍል አንዲለወጥ በሚያደርግ ሰው ላይ ርግግን አንዲያርፍበት በአይሁዳውያን ማኅበረሰብ በወቅቱ ተወስኖ ነበር።²

የሰብዓ ሊቃናትን ትርጉም (Septuagint) በጥንቃቄ በመመርመር አንዳንድ መሀራን በአራስትያስ ደብዳቤ እንደተገለጸው ትርጉሙ የተካሄደው በፍልስጥኤም አካባቢ በሚኖሩ አይሁዶች ላይም በግብፅ ውስጥ በሚኖሩ አይሁዳውያን እንደሆነ ያስባሉ። የማያቀርቡአቸውም ምክንያቶች 1ኛ/ በትርጉሙ ውስጥ ግብፃዊ ምንጭነት እንዳለው በግልጽ የሚያሳዩ አገላለጾችና ቃላት እንዳሉበት ያትታሉ። 2ኛ/ Vander Heeren አስተያየት ሲለጥ "የሰብዓ ሊቃናት ትርጉም ዋና ቋንቋ በአንዳንድ ቦታዎች ላይ ተርጓሚዎቹ ስለ ዕብራይስጥ ቋንቋና ስለፍልስጥኤም መልክ ምድር የተሟላ ዕውቀት እንደሌላቸው ያሳያል። በአንፃሩ የሚያመሰክተው ልዝብ ያልሆነውን የአክሰንድርያን ፈሊጣዊ አነጋገር ነው"³ ብሏል። 3ኛ/

¹ Ibid., p. ii; Peters, "Septuagint" in The Anchor Bible Dictionary, vol. 5, p. 1096.
² Peters, "Septuagint" in The Anchor Bible Dictionary, vol. 5, p. 1096; C.L. Brenton, 1998, p. ii; Septuaginta edited by A. Rahlf's (Stuttgart 1935), vol. I, XXIII.
³ A. Vander Heeren, "Septuagint Version" in The Catholic Encyclopedia, vol. XIII, p. 3.

በተመሳሳይም Sir Brenton በ285 ቅ. ል. ከ. በዚያ ቋንቋ ትርጉም ለማካሄድ የሚያስችል በቂ የግሪክኛ ቋንቋ ዕውቀት የነበራቸው አይሁዳውያን በፍልስጥኤም መኖራቸውን ይጠራጠራል። 4ኛ/ ሌሎች ምሁራን ደግሞ የሰብዓ ሊቃናትን ትርጉም ምንጭ በተመለከተ ሌላ መላምት በመፍጠር ብሉይ ኪዳንን ሰግብፅ ንጉሥ (ለጳጥሊሞስ) የተረጎሙለት በፍልስጥኤም የነበሩ አይሁድ ሳይሆኑ፣ በእስክንድርያ የነበሩ አይሁድ ናቸው። ይህንንም ያደረጉት ለእነርሱ መነጋገሪያ ቋንቋቸው በሆነው በግሪክኛ የመጽሐፍ ቅዱስን ትርጉም ማግኘት አስፈላጊ ሆኖ በመገኘቱ ነው ሌላ ግምታቸውን ሰጥተዋል። ይሁንና ይህን መላምት ለመቀበል አንዳንድ ችግሮች ይኖራሉ። (5ኛ) አንዳንድ ምሁራን በአጭር ጊዜ ውስጥ (35 ዓመታት) የእስክንድርያ አይሁዳውያን እንዲህ ያለ ትርጉም አስፈላጋቸው ብሎ ማሰብ አይቻልም በማለት አስተያየታቸውን ሰጥተዋል። ይሁን እንጂ በአእምሮ መያዝ ያለበት በዚህ ጊዜ በእስክንድርያ ከኖሩበት ይልቅ ረዘም ላለ ጊዜያት በኖሩባቸው አገሮች ቋንቋዎች አይሁዶች ምንም ዓይነት ትርጉም እንዳላደረጉ ፍንጭ አለመገኘቱ ነው።¹

ስለሆነም በጣም አሳማኝ የሆነው መደምደማያ ለግብፁ ንጉሥ ትርጉሙ ተፈጽሞለታል።² የአይሁድ ቅዱሳት መጻሕፍት ቅጅም በጥያቄው መሠረት ከተርጓምያን ቡድን ጋር በአየሩሳሌሙ ሊቀ ካህናት ለንጉሥ በጥሊሞስ ተልከሰታል የሚለው ይሆናል። እንዲሁም የግሪክኛ ቋንቋ ጥሩ እውቀት ያላቸው በእስክንድርያ ጥቂት አይሁዳውያን ከአየሩሳሌም ከመጡት 72 ሊቃውንት ጋር በትርጉሙ ሥራ ተባብረዋል ማለትም ይቻላል። ከዚያ በኋላም በእስክንድርያ የሚኖሩ ግሪክኛ ተናጋሪዎች አይሁዶች ከመደበኛው የዕብራይስጥ መጽሐፍ ቅዱስ ቋንቋ የነበራቸው ዕውቀት እየቀነሰ በመሄዱ በሰብዓ ሊቃናቱ ትርጉም መጠቀማቸው አያጠራጥርም።

4.2 የአይሁድ ቀኖና መጻሕፍት በሙሉ ተተርጎመዋል?

ከላይ እንደታየው በሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) የትርጉም ውጤት ዙሪያ ያሉ ሁኔታዎች ብዙ አከራካሪዎች ናቸው። ሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) የሚለው ቃል በአጠቃላይ የሚውለው 1ኛ/ ለዕብራይስጥ መጽሐፍ ቅዱስ ትርጉም፣ 2ኛ/ የዕብራይስጡ ምንጫቸው ሰጠፋባቸው ወይም በከፊል ለተጠበቁ ተጨማሪ መጻሕፍትና 3ኛ/ በመጀመሪያ በግሪክኛ ለተጻፉና በአንዳንዶች በዕብራይስጥ ለተጻፉ ነገር ግን በዕብራይስጥ ቀኖና ውስጥ ላልተካተቱ መጻሕፍት ነው። ይሁንና የታወቁ ነገር ግን የዕብራይስጥ አቻ የሌላቸው መጻሕፍት በተወሰኑ አብያተ ክርስቲያናት ዘንድ እንደ ሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) አይቆጠሩም። በተለምዶ አዋልድ ተብለው ነው የሚቆጠሩት።

አንዳንድ ምሁራን የሰብዓ ሊቃናት ትርጉም (Septuagint) የሚይዘው የመጀመሪያዎቹን አምስቱን የብሉይ ኪዳን መጻሕፍት (አምስቱን ብሔረ ኦሪት) ብቻ ነው ሲሉ፣ ሌሎች ደግሞ ከላይ የተጠቀሱትን የግሪክ አይሁዳውያን ቅዱሳት መጻሕፍትን ሁሉ ያጠቃልላል ይላሉ። ይሁንና በአረብኛ ደብዳቤ የተገለጹት ድርጊቶች የሚያመለክቱት አምስቱን የሙሴ መጻሕፍት (አምስቱ ብሔረ ኦሪትን) ብቻ ነው።¹ ብዙ ምሁራን የሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) ሁሉም መጻሕፍት ትርጉም በተመሳሳይ ጊዜ በተመሳሳይ ሕዝቦች የተፈጸመ አንድነት ያለው ትርጉም አይደለም! ነገር ግን በተለያዩ ጊዜያት በተለያዩ ተርጓሚዎች የተተረጎሙ ተከታታይ ትርጉሞችን የያዘ ነው በማለት ይከራከራሉ። ሆኖም የመጨረሻዎቹ ክፍሎች ቅ.ል.ክ በ1ኛው መቶ ክፍለ ዘመን የመጀመሪያ ክፍል እንደተጠናቀቁ ምሁራን አረጋግጠዋል። ከአምስቱ የመጀመሪያዎቹ መጻሕፍት አራት በቀር ሌሎቹ የብሉይ ኪዳን መጻሕፍት ትርጉሞች የተለያዩ ሰዎች ሥራዎች እንደሆኑ የሚታወቁት በአተረጓጎማቸው ነው። አተረጓጎማቸው በመጀመሪያ ደረጃ ከቃል በቃል እስከ ነፃ አተረጓጎም የሚሄድ ሁኔታ ይታይባቸዋል። በ2ኛ ደረጃ ልዩነቱ በአተረጓጎም ስልት፣ ቅርጽና ዓይነት ሁሉ ይታያል። በመሆኑም የሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) ትርጉም ሶስት ዓይነት

¹ C.L. Brenton, Septuagint, p. ii.
² Ibid., p.ii.

¹ Melvin K.H. Peters, "Septuagint" in The Anchor Bible Dictionary (doubleday 1992), vol. 5, p.1104.

የአተረጓጎም ምልክቶችን ያሳያል። እነዚህም በምሁራን እንደታዩት አንዳንድ ጊዜ ፍጹም የቃሉን ትርጉም ብቻ የሚክተል ሲሆን፣ አንዳንድ ጊዜ ደግሞ በፍቺው ላይ የተመሠረተ ሆኖ ይገኛል። አንዳንድ ጊዜም ነፃና በተርጓሚው አባባል ተተርጉሞ ይገኛል።¹

4.3 ስብዓ ሊቃናት (Septuagint) የተሰጠ ምስክርነት

ስብዓ ሊቃናት (Septuagint) በመጀመሪያ በክፍተኛ ክብር ተይዞ በእስክንድርያ በሚኖሩ የአይሁድ ማገበረሰብ መደበኛ እውቅና አግኝቷል። በእስክንድርያ የአይሁድ ማገረስብ ክፍተኛ አባል፣ በግሪክ ቋንቋ፣ በፍልስፍናና በዕብራይስጥ መጽሐፍ ቅዱስ ጥልቅ ዕውቀት የነበረው ፊሎ (Philo) የተባለው ምሁርና ቅ.ል.ክ. በገናኛው መቶ ክፍለ ዘመን የአይሁድ ታሪክ ጸሐፊ የነበረው ዮሴፍ ወልደ ኮርዮን (Josephus)፣ እንደ እነዚህ ያሉ ጸሐፊዎች ስብዓ ሊቃናትን (Septuagint) በአማራጭነት ይጠቀሙበት ነበር። Philo (ፊሎ) ስብዓ ሊቃናት (Septuagint) ክፍተኛ ግምት ስለነበረው፣ የሚከተለውን ገሰጸ ለጥቷል። "ስብዓ ሊቃናት (Septuagint) በመንፈስ ቅዱስ አነሳሽነት ከዋናው ምንጭ ከዕብራይስጥ የተተረጎመና ትክክለኛ መጽሐፍ ነው።"² እንዲሁም የስብዓ ሊቃናት (Septuagint) ተርጓሚዎችን "እንደ ተርጓሚዎች ሳይሆን እንደ ነቢያትና የጌታ ካህናት አድርጎ" ይገምታቸው ነበር።³

የአሪስቶፕስ ደብዳቤና የስብዓ ሊቃናት (Septuagint) ታሪክ በብዙ የቤተ ክርስቲያን አባቶችና ድ.ል.ክ. እስከ 16ኛው መቶ ክፍለ ዘመን በነበሩ የጥንቶቹ አብያተ ክርስቲያናት ጸሐፊዎች እውነተኛና ትክክለኛ ነው ተብሎ ተቀባይነትን አግኝቶ ቆይቷል። Tertullian (ጠርጥልያኖስ)፣ St. Augustine (ቅዱስ አውግስጢኖስ) እና Justin the Martyr (ስማዕቱ ጀስቲን) የስብዓ ሊቃናት (Septuagint) 72 ተርጓሚዎች በእግዚአብሔር መንፈስ

አነሳሽነት እንደተረጎሙት አምነው ተቀብለውታል።¹ St. Irenaeus (ቅዱስ ኢራኒየስ) እና St. Clement of Alexandria (የእስክንድርያው ቅዱስ ቀሌምንጦስ) እንዲህ ሲሉ ተናግረዋል "ሲተረጎሙ እርስ በእርስ አልተማከሩም። በተለያዩ ክፍሎች በነጠላ ወይም በቡድን ሆነው ነው የተተረጎሙት። ትርጉሞቻቸውም ሲወዳደሩ ከመተርጎሚያው መጽሐፍና ከአያንዳንዱ ጋር በስሜትም በአገላለጽም የሚለማሙና የማይለያዩ ሆነው ተገኝተዋል።"²

4.4 ለመጽሐፍ ቅዱስ ትርጉም የስብዓ ሊቃናት (Septuagint) አስፈላጊነት

(ሀ) ከላይ እንደ አየነው ስብዓ ሊቃናት (Septuagint) በጣም ጥንታዊ የብሉይ ኪዳን ትርጉም ነው። ስለዚህም ይህ ትርጉም በአሁኑ ጊዜ ስዕብራይስጡ ብሉይ ኪዳን Masoretic Text (ማሶሬቲክ ምንባብ) ተብሎ በዓለም ተቀባይነት ያገኘውን የዕብራይስጡን ቴክስት (ምንባብ) ስመረዳት ክፍተኛ ጥቅምና ተፈላጊነት አለው። "ማሶሬቲክ ቴክስት" (Masoretic Text) የሚለው ስያሜ የሚያመለክተው አንድ ነጠላን መጽሐፍ ሳይሆን የብዙ መጽሐፍትን ስብስብና ሌሎች ምንጮችንም ነው። የእነዚህ መጽሐፍት ጥንተ ነገርና የመጨረሻ ቅርጻቸውም የተወሰነውና የተመሠረተው በመካከለኛው ዘመን ምናልባትም ድ.ል.ክ በ6ኛውና በ10ኛው መቶ ክፍለ ዘመናት ማካከል ማሶሬቶች ሰሚባሉ የአይሁድ ሊቃውንት ነው።³ ቅድመ ልደተ ክርስቶስ በ3ኛውና በ2ኛው መቶ ክፍለ ዘመናት እንዲሁም ቅድመ ልደተ ክርስቶስ በመጀመሪያዎቹ አምስት መቶ ዓመታት መካከል የቴክስት ብልሽት፣ ግድፈት፣ ጭማሪ ወይም የቦታ ልውውጥ በዕብራይስጡ ቴክስት ውስጥ ተከስቷል ብለው ብዙ ምሁራን ያምናሉ። የስብዓ ሊቃናት ትርጉም (Septuagint) የተመሠረተባቸው መጽሐፍት በአንዳንድ ቦታዎች ከማሶሬቲክ

¹ Mannel Jimbachian, "Bible Translation throughout History and Today", unpublished paper, p. 5; C.L. Brenton, 1998, p.ii.
² Peder Borgen, "Philo of Alexandria" in The Anchor Bible dictionary, vol. 5, p.336.
³ Manuel Jimbachian, "Bible Translation....", p.7.

¹ Vander Heeren, op.cit. 3.
² Ibid.
³ Emanuel Tov, Textual Criticism of the Hebrew Bible (Fortress Press, 1992), 22.

መጻሕፍት የተሻሉ ናቸው ከሚለው ከ Vander Heeren ጋር እንስማማለን።¹

(ሰ) ከመጀመሪያው አንስቶ የእስክንድርያ ግሪክኛ ተናጋሪዎች አይሁዶች ስብዓ ሲቃናትን (Septuagint) በምኩራባቸው ለሚፈጸመው ጸሎትና ለማስተማሪያነት በፍልስጥኤም የሚገኙት ረባናት (መምህራን) ሳይቀሩ ይጠቀሙበት ነበር። እናም አይሁዳውያን ቀስ በቀስ ስብዓ ሲቃናት (Septuagint) የመጨረሻውን ክፍተኛ ፊልጣን (ዕውቅና) ሰጥተውታል።² በጎላም ስብዓ ሲቃናት (Septuagint) ከእስክንድርያ በዘርወት ባሉ አይሁድ ሁሉ መካከል ተሰራጩ። በዚህ መንገድ ስብዓ ሲቃናት (Septuagint) አይሁዳዊነትን በማስፋፋትና በመጠበቅ ተግባር ክፍተኛ ጥቅም ያሰው መሆኑ ተረጋገጠ።³ ብሉይ ኪዳን የተጻፈው አገር ርቀው በሰደት ላይ ይኖሩ የነበሩ አይሁድ የዕብራይስጥ ቋንቋ ዕውቀታቸው በጣም እየቀነሰ በመጣ ጊዜ ስብዓ ሲቃናት (Septuagint) ስሕን ኦሪትና ስሌሎች የአይሁድ ቅዱሳን መጻሕፍት በታማኝነት እንዲቀጥሉ ረድቷቸዋል። እንደዚሁም አይሁዳውያን ያልሆኑ ሕዝቦችም ከአይሁድ መጻሕፍት ዕውቀት እንዲቀሰሙና ስለ አንድ አምላክ እምነት ግንዛቤ እንዲያገኙ አስችሏቸዋል።⁴

(ሐ) በተጨማሪም ስብዓ ሲቃናት (Septuagint) ስጋላኛው የክርስቲያን ሐዋርያዊ ተልእኮ (ሚሸን) መንገድ ጠራጊ ሆኗል። ይህም የሆነበት ምክንያት ከክርስትና የመጀመሪያ ቀናት ጀምሮ ስለአይሁዶች አንደሆነ ሁሉ ሰክርስቲያኖች ቤተ ክርስቲያንም ስብዓ ሲቃናት (Septuagint) ቅዱስ መጻሕፍታቸው ስለሆነ ነው።

ቅድመ ልደተ ክርስቶስ በመጀመሪያው መቶ ክፍለ ዘመን በአነስተኛ ቁጥርም ቢሆን በሮማውያን ግዛት የአይሁድ ሕዝብ ያልነበረበት ከተማ እይገኝም ነበር። ክርስቶስ በተወሰደበት ጊዜ በምድረ እስራኤል ውስጥ ከነበሩት ይልቅ በውጭ የነበሩት አይሁድ አምስት ወይም ስድስት ጊዜ አጥፍ ይሆኑ እንደነበር

ይገመታል።¹ በዚህ የአይሁድ በዓለም ሁሉ መሰራጨት የአውነተኛው አምላክ ዕውቀትና የመሲሕ መምጣት ተስፋ በሰብዓ ሲቃናት (Septuagint) አማካይነት በአሕዛብ ምድር ሁሉ በመጠነም ቢሆን ይታወቅ ነበር። ይህም ሰክርስትና መስፋፋት በአያሌው ረድቷል። ስብዓ ሲቃናት (Septuagint) በአይሁድና በአሕዛብ መካከል ተሠራጭቶ ስለነበር የመጀመሪያዎቹ ክርስቲያኖች እንደ ክርስቲያን መጽሐፍ ቅዱስ አድርገው በቀላሉ ተቀብለውት ነበር። ኢየሱስ ክርስቶስ በሰብሐቱ ሐዋርያትም በትምህርታቸውና ሐዲስ ኪዳንን በጻፉበት ወቅት ከብሉይ ኪዳን ጥቅሶችን ሊጠቅሱ ዘወትር የሚጠቅሱት ከሰብዓ ሲቃናት (Septuagint) ነበር። ስለሆነም የሐዲስ ኪዳን ጸሐፊዎች የሐዲስ ኪዳን መጻሕፍትን በጻፉበት ጊዜ ስብዓ ሲቃናትን (Septuagint) በአውነተኛ ትርጉምነቱ ተጠቅመውበታል።

ክርስትና ቀስ በቀስ ከተስፋፋ በጎላ ስብዓ ሲቃናት (Septuagint) አዲስ በተቋቋሙት ማኅበረ ክርስቲያን መካከል በስፊው ተሰራጭቷል። እናም ጠባብ ግመታት ከማሰፋቸው በፊት ይህ ትርጉም በአሕዛብ እንዲሁም በአይሁድ እጅ ይገኝ ነበር። ይሁን እንጂ አይሁዳውያን ስብዓ ሲቃናት (Septuagint) በሰ ክርስቶስ በተነሣው ክርክር ወቅት በእነርሱ ላይ እንደመከራከሪያ ነጥብ እየሆነ በተግባር መዋሉን ባወቁ ጊዜ፣ ስብዓ ሲቃናት (Septuagint) ይሰጡት የነበረው አክብሮት ተቃራኒ ወደሆነ ስሜት ተሰወጠ። በክርስቲያኖችና በአይሁድ መካከል በሚካሄደው የዘወትር ንትርክ ክርስቲያኖች ከሰብዓ ሲቃናት (Septuagint) ቀጥተኛ ጥቅስ ያቀርቡ ነበር። ስለዚህ አይሁድ ቀስ በቀስ ከሰብዓ ሲቃናት (Septuagint) ራሳቸውን ለዩ። በዚህም ምክንያት ስብዓ ሲቃናት (Septuagint) የነበረውን ዕውቅናና ሥልጣን ለማሳጣት የሚቻላቸውን ሁሉ አደረጉ። የሰብዓ ሲቃናት (Septuagint) ትርጉም ትክክለኛ አይደለም እየሱም ይከራከሩ ጀመር።

ይሁንና የአሕዛብ ክርስቲያኖች የሰብዓ ሲቃናት (Septuagint) ትርጉም ትክክለኛና በእግዚአብሔር መንፈስ አነሳሽነት የተተረጎመ መሆኑን አበክረው ይናገሩ ጀመር።

¹ Vander Heeren, op. cit., 1.
² C.L. Brenton, op. cit., p. iii.
³ Septuagint, vol. 1, p. XXIII.
⁴ Ibid.

¹ Wilston Walker, A History of the Christian Church (New York, 1959), 16. በእስክንድርያ የአይሁድ ሕዝብ ቍጥር የአጠቃላይ ሕዝብ አንድ-ሦስተኛ ነበሩ። J. Konidaris, General Church History (Athens, 1957), p. 66

እነርሱ እንዲያውም በአይሁድ በኩል የተከሰተው ክሀደት እግዚአብሔርን እንደማቃሰልና ሰእነርሱ አውርነት እንደማስረጃ አድርገው ተመልክተውታል።

ድ.ል.ክ. በመጀመሪያዎቹ አንድ ሺህ ዓመታት ክርስትና በየቦታው ሲበራጭ ቅዱሳት መጻሕፍትን ሊተረጎሙ ብሱይ ኪዳንን በስብዓ ሊቃናት (Septuagint) መሠረትነት ነበር የሚተረጎሙት። ስለሆነም ብሱይ ኪዳን ወደ ቅብጥ ግዕዝ፣ የጥንቱ ሳቲን፣ አረብኛ፣ አርመን፣ ጆርጂያና ወደ ጥንቱ ስላቮኒክ የተተረጎመው ክላብዓ ሊቃናት (Septuagint) ነበር። በአሁኑም ጊዜ ሁሉም የምሥራቅና የአረቢያ ታላላቅ አርቶዶክስ አብያተ ክርስቲያናት ለቤተ ክርስቲያን አምልኮና ትምህርት እንደ መደበኛ ቴክስት (መጽሐፍ) አድርገው የሚጠቀሙት ስብዓ ሊቃናትንና (Septuagint) ክስ የተገኙ ትርጉሞችን ነው።

5. የመጽሐፍ ቅዱስ ወደ ግእዝ መተርጎም

እንግዲህ መጽሐፍ ቅዱስ ወደ ግእዝ መቼ ተተረጎመ የሚለውን ጥያቄ እስቲ ሰጥቂት ጊዜ እንመልከት። መጽሐፍ ቅዱስ በኢትዮጵያ ቋንቋ በትክክል መቼ እንደተተረጎመ አሳማኝ ማስረጃ ማቅረብ ጥቂት ያስቸግራል። የኢትዮጵያ የጥንት መጽሐፍት ብዙዎቹ በተቀመጡባቸው ሁኔታዎች ምክንያት የተተረጎሙባቸውን (የተጻፉባቸውን) ቀናት መወሰን ከባድ ችግር ይፈጥራል። ቢሆንም አሁን ያሉት ቀደምት የመጽሐፍ ቅዱስ በእጅ የተጻፉት (የብራና) መጽሐፍት ከክርስቶስ ልደት በኋላ በ13ኛው መቶ ክፍለ ዘመን እንደ ተጻፉ ብዙ ምሁራን ያምናሉ።¹ በእርግጥ ይህን ማለት መጽሐፍ ቅዱስ እስከ 13ኛው መቶ ክፍለ ዘመን ድረስ በኢትዮጵያ ቋንቋ አልተተረጎመም ማለት አይደለም። የብሉይ ኪዳን መጽሐፍትን ጨምሮ የቅዱሳት መጽሐፍት ትርጉም በኢትዮጵያ ቢያንስ የክርስትናን ያህል ዕድሜ እንዳለው ይገመታል።

ከ13ኛው መቶ ክፍለ ዘመን በፊት የመጽሐፍ ቅዱስ የእጅ (የብራና) ጽሑፎች ለምን እንደሌሉን ጥሩ ምክንያቶች አሉ። 1ኛ/

¹ ሥርግው ሐብለ ሥላሴ 1972, 18.

ከሁሉ አስቀድሞ በጥንታውያን ጽሑፎች የጥናት ሳይንስ (science of paleography) በመታገዝ የኢትዮጵያ የእጅ መጽሐፍት የተጻፉበትን አቅራቢያ ዘመን የሚወስን በቂ ምርምራዊ ጥናት አልተደረገም። 2ኛ/ የአገሪቱ የአየር ጠባይ ሁኔታዎች ከግምት ውስጥ መግባት አስባቸው። የኢትዮጵያ አየር ጠባይ በተለይም ባህሏ ባደገበትና ክርስትናም በተስፋፋበት በደጋማው ክፍል አየሩ በጣም ቀዝቃዛ ነው። ይህም ሁኔታ የእጅ (የብራና) መጽሐፍትን ለረጅም ዘመናት በደህና ሁኔታ ጠብቆ ማቆየት አይቻልም። 3ኛ/ በመካከለኛው ዘመን ክርስትናን በሚቃወሙ ኃይሎች ሁለት ዐበይት ጦርነቶች ገጥመዋት ሀገሪቱ ተስቃይታለች። በእነዚህ ጊዜያት ውስጥ ከፍተኛ ቁጥር ያላቸው የብራና የጽሑፍ መጽሐፍትና ቅዱሳት መጽሐፍት ጨምሮ ጥንታውያን የባህል ቅርሶች በብዛት ወድመዋል። በ10ኛው መቶ ክፍለ ዘመን የክርስትና ተቃራኒ የሆነች "ጉዲት" (ዮዲት) ተብላ የምትጠራ ሴት በኃይል ሥልጣን ይዛ ስላለች ከ40 ዓመታት ክርስቲያኖችን በጭካኔ አሳዳለች። በእሷ የአገዛዝ ዘመን ብዙ አብያተ ክርስቲያናትና ገዳማት በውስጣቸው ከነበሩ በዋጋ ከማይተሙ መጽሐፍትና ንዋያቱ ቅድስት ጋር ተቃጥለዋል።¹

¹ Conti Rossini, "La caduta della dinastia e la version amarica del Be'ela Nagasti." RRAL, XXI (1923), pp.2.314; ሥርግው ሐብለ ሥላሴ 1972, 18: 203, 225-36; ibidem, "The problems of Gudit", JES, vol. 10, 1(1972), pp. 113-124; "Church and state in the Aksumite Period", PICES, 1 (AddAbaba, 1966),pp. 1ff.

ቅዱስ ፍሬምናጦስ ስላማ ከሣቴ ብርሃን

በተመሳሳይ ሁኔታ የኢትዮጵያ አቲላ ተብሎ የሚጠራው የሙስሊም ጦረኛ ግራኝ መሐመድ በ16ኛው መቶ ክፍለ ዘመን (1520-51) ኢትዮጵያን በወረረ ጊዜ ብዙ ቅዱሳት መጻሕፍትና የጸሎት መጻሕፍት እጅግ ከፍተኛ ቁጥር ካላቸው ንዋያት ቅድሳት ጋር በዚህ የጥፋት ኃይል ወድመዋል።¹

የሆነ ሆኖ የመጽሐፍ ቅዱስ ትርጉም በአንድ በተለየ ጊዜ የተደረገ አይመስልም። A. Dillman and E. Ullendorff እንደ ገሰጹት "ከሁለትና ከሶስት መቶ ዓመታት በላይ የወለደ የቀስ

¹ አቶ ተክለ ጻድቅ መከራይ የኢትዮጵያ ታሪክ ከአዲስ ልብነ ድንገል ከስክ አዲስ ቲዎድሮስ (አዲስ አበባ፣ 1965 (E.C) pp. 40-68; ሥርግው ሐብለ ሥላሴ 1972 ገጽ 18።

በቀስ ሂደትና ብዙ ተርጓሚዎች የተሳተፉት" የረዥም ጊዜ ውጤት እንደሆነ ይታመናል። ትርጉሙ በ4ኛው መቶ ክፍለ ዘመን በ2ኛው ሩብ ዓመታት ከክርስትና ይፋዊ መግባት ጋር በአንድ ጊዜ እንደ ተጀመረና በ6ኛው መቶ ክፍለ ዘመን በ2ኛው አጋማሽ እንደ ተፈጸመ ምሁራን ተስማምተዋል።² በሌላ በኩልም Ullendorff የተባለው ፕሮፌሰር R. H. Charles³ ተከትሎ በትክክል ሲናገር "ከመጀመሪያዎቹ ትርጉሞች አንዱም ከ6ኛው መቶ ክፍለ ዘመን መጨረሻ በኋላ እንዳልተፈጸመ ደሀና ግምት መውሰድ እንደሚቻል" አስተያየቱን በትክክል ስጥቷል።⁴ በA. Ralfs አስተሳሰብ መሠረት የመጽሐፍ ቅዱስን ትርጉም የጀመረው ወደ ኢትዮጵያ በገባበት በ4ኛው መቶ ክፍለ ዘመን አጋማሽ ከሰርያ የመጣው የመጀመሪያው ሐዋርያ፣ በኋላም የኢትዮጵያ የመጀመሪያው ጳጳስ የሆነው አቡነ ፍሬምናጦስ ከሣቴ ብርሃን ነው።⁵ ይህም ያለ ጥርጥር ትክክለኛ አመለካከት ነው። ይሁንና Ralfs አባባሉን የሚደግፍ የተወሰነ ማስረጃ አይሰጥም። በ4ኛው መቶ ክፍለ ዘመን የክርስትና ወደ ኢትዮጵያ የመግባት አጀማመር ግን በዚህ የመጀመሪያ ጊዜ መጽሐፍ ቅዱስ በሙሉ እንደተተረጎመ በብቃት አያረጋግጥም።

በ5ኛው መቶ ክፍለ ዘመን አጋማሽ የአክሱም መንግሥት ጠንካራ የክርስቲያን መንግሥት ሆኖ አንደኛው የተረጋገጠ ነው። ይህም ሊሆን የቻለው በ451 ዓ.ም. ከተካሄደው ከኬልቄዶን ጉባኤ በኋላ የጉባኤውን ውሳኔዎች ባለመቀበላቸው በመለካውያን (በባዛንታይን መንግሥት ነገሥታት) በኃይል እንዲሰደዱ የተደረጉት የሰርያ መነኮሳት ወደ ኢትዮጵያ መጥተው ስራ ሐዋርያዊ ጥረት በማድረጋቸው ነበር። እነዚህም መነኮሳት በኢትዮጵያ "ዘጠኙ ቅዱሳን" በመባል ይታወቃሉ። እነሱም

¹ E. Ullendorff, 1968, 38; ሥርግው ሐብለ ሥላሴ 1972 ገጽ 120።
² I. Guidi, Storia della letteratura etiopica, (Roma, 1932), pp. 12ff;
AVÖÖBUS, Die Spurem eines aeterem athiopschem Evangelien Texts in Lichte der Literarischem monument, (Stockholm, 1954), pp. 15-16; E. Cerulle, Storia della Letteratura etiopica, (Milano, 1956), pp.23-25.
³ Hasting's Dictionaries of the Bible, I, 791; E. Ullendorff, 1968, p. 44.
⁴ E. Ullendorff, 1968, 44.
⁵ A. Ralfs, "Die Aethiopsche Bibliübersetzung" in Septuagintastudien, (Gottangen, 1965),p.673.

የመጽሐፍ ቅዱስን አብዛኛውን ክፍል ወደ ግዕዝ እንደ ተረጉሙ ይታመናል።¹

6. መጽሐፍ ቅዱስን ወደ እትዮጵያ ቋንቋ (ግእዝ) የተረጉሙ ሰዎች

የመጽሐፍ ቅዱስ ወደ ኢትዮጵያ ቋንቋ መተርጎም ቢያንስ ከሁለት መቶ ዓመታት በላይ እንደ ወሰደ ስለሚታመን በተርጎሙ ሥራ ብዙ ተርጓሚዎች እንደ ተሳተፉበት አያጠራጥርም። ትርጉሞቹም የተለያዩ የቋንቋ ችሎታ በግልጽ የሚታይባቸው እንደሆኑ አጠራጣሪ አይደለም። ይህን ነጥብ በተመለከተ በ17ኛው መቶ ክፍለ ዘመን ስለኢትዮጵያ በመጻፍ ታዋቂ የሆነው የመጀመሪያው ሊቅ የነበረው ኢዮብ ሱዶልፍ (Job Ludolf) "በምንጩ ቋንቋ ያለ ተመሳሳይ ቃል በተለያየ ሁኔታ ተተርጎሟል! ይህም የተለያዩ ተርጓሚዎች መኖራቸውን ያመለክታል" በማለት አስተያየቱን ሰጥቷል።² E. Littmann የተባለውም ተመራማሪ የመጽሐፍ ቅዱስ መጻሕፍት እያንዳንዱ በተለያዩ እውቀታቸው እንዲከለላው በማይመሰሰል ልዩ ልዩ ተርጓሚዎች እንደተተረጎሙ ሐሳብ ሰጥቷል። ሆኖም Littmann ይህን አጠቃላይ አስተያየት ሲሰጥ የተወሰነ መጽሐፍ ወይም መጻሕፍት አልጠቀሰም ወይም አላመለከተም። አስተያየቱም አንዳንድ ትርጉሞች ቃል በቃል ሲሆኑ፣ ሌሎች ደግሞ አጠቃላይን ስሜት የሚያንጸባርቁ እንደሆኑና፣ አንዳንድ ትርጓሚዎች ደግሞ ጥሩ የግሪክኛና የግዕዝ ቋንቋ ዕውቀት እንዳላቸው ሲያሳዩ፣ ሌሎች ግን በዚህ ረገድ ብዙ ጉድለቶችን አሳይተዋል የሚል ነው።³

እኔም በጥናቴ ወቅት የመጀመሪያዎቹን ሦስቱን ወንጌላት (the Synoptic Gospels) ለማጥናትና የአንዳንድ ቃላትን፣

¹ ሥርግው ሐብሰ ሥላሴ 1972 ገጽ 115-121።
² H. Ludolf, Commentarius ad Suam Historiam Aethiopicam, (Frankfort, 1691), Lib. Iii, Cap. 4, 2-7.
³ E. Littmann, "Geschichte der Aethiopischen Litteratur" in Geschichte D. Christlichen Litteraturen des Orients, 2nd ed. (Leipzig, 1909), pp. 223-25. See comment on this in Ullendorff, 1968, 46.

ሐረጎችንና ጉን ለጉን የሚሄዱ እገላለጾችን አተረጎም ለማወዳደር ሞክራለሁ። ከታች እንደተመለከተው በሁለት ወይም ከዚያ በበለጠ መጻሕፍት መካከል በአተረጎም ታላቅ ልዩነት በማግኘቴ እጅግ ተደንቄያለሁ። የሚከተሉትን ይመልከቱ፡-

1. ... κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας- (preaching baptism of repentance) "የንስሐን ጥምቀት እየለበከ" (ማርቆስ 1.4! ሉቃስ 3.3! የሐዋርያት ሥራ 13.24) ይህ ሐረግ በማርቆስ፣ በሉቃስና በግብረ ሐዋርያት በተለያዩ አባባል ተተርጎሟል። በማርቆስ "... ወይስበከ ጥምቀተ ከመ ይነስሐ" "... ንስሐ ይገቡ ዘንድ ጥምቀትን ያስተምር ነበር!" ተብሎ ተተርጎሟል። በሉቃስ ደግሞ "... ወስበከ ጥምቀተ ስንስሐ" «... ስንስሐ ጥምቀትን ስበከ" ተብሎ ሲተረጎም በሐዋርያት ሥራ "ወስበከ ሎሙ ... ጥምቀተ ... ከመ ይነስሐ"- "ንስሐ እንዲገቡ ጥምቀትን ስበከላቸው" በሚል ተተርጎሟል።

2. ... εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν (for the forgiveness of sins ለኃጢአት ይቅርታ) (ማቴዎስ 26.28! ማርቆስ 1.4! ሉቃስ 3.3) እንደገና ይህ ሐረግ ሦስቱም ወንጌላት በሦስት በተለያዩ መንገዶች ተተርጎሟል። በማቴዎስ "ከመ ይትኅደግ ኃጢአት" "ኃጢአት ይቅር ይባል ዘንድ" ተብሏል። እንዲሁም በማርቆስ "ወይትኅደግ ሎሙ ኃጢአቶሙ" "ኃጢአታቸውም ይቅር እንዲባል" በሚል ሲተረጎም በሉቃስ "በዘይትኅደግ ኃጢአት" "ኃጢአት ይቅር ይባል ዘንድ" ተብሎ ተተርጎሟል።

3. ... ἔξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας (confessing their sins) "... ኃጢአቶቻቸውን እየተናዘዙ" ማለት ነው። (ማቴዎስ 3.6! ማርቆስ 1.5)። ማቴዎስ "አንዘ ይትእመኑ ኃጣውኢሆሙ" "ኃጢአቶቻቸውን እየተናዘዙ" ሲል ማርቆስ "አንዘ ይትእመኑ ኃጢአቶሙ" "ኃጢአታቸውን እየተናዘዙ" ብሎታል። ልዩነቱ ኃጢአት የሚለው ቃል በብዙና በነጠላ ቁጥር መነገሩ ነው።

4. "Ερημος" ἡρῃም (ማቴዎስ 3.1! ማርቆስ 1.3! ሉቃስ 1.80! 3.2!4! ዮሐንስ 1.23! 3.14! 11.54) ይህ ቃል በመጀመሪያዎቹ ሦስቱ ወንጌላት በሁለት የተለያዩ መንገዶች ተተርጉሟል። ማቴዎስ "ገዳም" (ብቸኛ ቦታ) ሲለው፣ ማርቆስ "ሐቅል" (ጫካ ወይም ሰው የማይኖርበት) ብሎ ተተርጉሞታል። የሉቃስ ወንጌል ተርጓሚ በዚህ ቃል ላይ አንድ ዓይነት አቋም የለውም። በአንድ ቦታ "ገዳም" ሲል (ሉቃ 1.80)፣ በሌላ ቦታ ደግሞ "ሐቅል" ብሏል (ሉቃ 3.2!4)። በዮሐንስ ግን በሁሉም ቦታ ገዳም ተብሏል።

5. Μέλι ἄγριον (wild honey) "የዱር ማር" (ማቴዎስ 3.4! ማርቆስ 1.6)፣ የማቴዎስ ተርጓሚ ያህንን ቃል በግዕዝ "መፃረ ገዳም" የዱር ማር ሲለው፣ የማርቆስ ተርጓሚ ግን "መፃረ ጸደና" የባዝማ ማር ብሎታል።

6. Γεννήματα ἐχιδνῶν (brood of vipers) የእፋኝት ልጆች (RSV&NIV)፣ እባቦች (GNB)፣ የእባቦች ጥርቅም (CEV)። ይህ ሐረግ በማቴዎስና በሉቃስ በተለያዩ ሁኔታ ተተርጉሟል። የማቴዎስ ተርጓሚ በሦስት የተለያዩ ቦታዎች (ማቴዎስ 3.7! 12.34! 23.33) "ትውልደ እራዊተ ምድር"፣ የእፋኝት ልጆች ብሎ ሲተረጎም፣ በሉቃስ ግን "ትውልደ ሰባድዕት" ተብሏል። ያው የእፋኝት ልጆች ማለት ነው። ልዩነቱ በግዕዝ አነጋገር ነው።

7. Ποιήσατε οὖν καρπὸν ἄξιον τῆς μετανοίας (ሰንሰሐ የሚገባ ፍሬ እድርጉ) (ማቴዎስ 3.8! ሉቃስ 3.8) ይህ ዕረፍተ ነገር በማቴዎስና በሉቃስ ትንሽ ልዩነት ያለው ሆኖ ተተርጉሟል። ልዩነቱም በማቴዎስ ወንጌል ላይ «ግበሩኬ እንከ ሠናዩ ፍሬ ዘይደልወክሙ ለንስሐ» "ሰንሰሐ የሚገባ መልካም ፍሬ እድርጉ" የሚለው በሉቃስ "መልካም" የሚለው ቃል ቀርቶ "ሰንሰሐ የሚገባ ፍሬ እድርጉ" ማለቱ ነው።

8. ...δύναται ὁ θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγείραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ. "እግዚአብሔር ክእንዚህ ድንጋዮች ለአብርሃም ልጆች ሊያስነሣለት ይችላል።" (ማቴ 3.9! ሉቃ 3.8)

ይህ ዕረፍተ ነገር በማቴዎስና በሉቃስ በሁለቱም በተመሳሳይ መንገድ ተተርጉሟል። ይሁንና በሁለቱ የዕረፍተ ነገሮች አወቃቀር ልዩነት አለ። ይህም ልዩነት ምናልባት ሁለቱንም ወንጌላት የተረጎሟቸው የተለያዩ ለዎች ወይም የለዎች ለብስቦች ሊሆኑ ስለሚችሉ ነው። ማቴዎስ በግዕዝ እንደሚከተለው አስቀምጦታል። "ይክል እግዚአብሔር እምእላንቱ አዕባን እንሥእ ውሉድ ለአብርሃም" በእማርኛ ከላይ በአርእስቱ እንደተጻፈው ነው። የሉቃስ አቀማመጥ ደግሞ እንደሚከተለው ነው "ይክል እግዚአብሔር አንሥእ ውሉድ ለአብርሃም እምእላንቱ አዕባን።" በእማርኛ "ክእንዚህ ድንጋዮች ለአብርሃም ልጆች ሊያስነሣለት እግዚአብሔር ይችላል" ማለት ነው።

9. Διάβολος ዲያብሎስ፡- ይህ ቃል በማቴዎስ ስድስት ጊዜ ተጻፎአል (4.1፣ 5፣8፣11!13.39! 25.41)። በሁሉም ማስረጃዎች ከ25.41 በቀር ቃሉ "ዲያብሎስ" ተብሎ ተተርጉሟል። በ25.41 ግን "ሰይጣን" ተብሏል። ይኸውም ቃል በሉቃስ ወንጌል በአምስት ቦታ ይገኛል (4.2፣3፣6፣13! 8.12)። እናም በእነዚህ ሁሉ "ሰይጣን" ተብሎ ተተርጉሟል። እንደዚሁም የዮሐንስ ወንጌል ተርጓሚዎች በመጽሐፉ በሙሉ "በዲያብሎስ" ፈንታ "ሰይጣን" የሚለውን ቃል ተጠቅመዋል።

10. Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, በምድረ በዳ የሚጮኸ ሰው ድምፅ (ማቴ 3.3! ማር 1.3.ሉቃ 3.3-6)፤ ይህ ሐረግ በመጀመሪያዎቹ ሶስቱ ወንጌላት በተለያዩ ሁኔታ እንደተተረጎመ ማስተዋሉ ስሜትን የሚሰብ ነው። በማቴዎስ በግዕዝ ቋንቋ "ቃል ዘይፀርን በገዳም" ይላል፤ "በምድረ በዳ የሚጮኅ ድምፅ" ማለት ነው። በማርቆስ የግዕዙ ትርጉም የሚከተለው ነው። "ቃል ዐዋዲ ዘይሰብክ በገዳም" የቃል በቃል ትርጉሙም "በምድረ በዳ የሚያስተምር (የሚሰብክ) ሰው ድምፅ" ማለት ነው። በሉቃስ የተተረጎመው ደግሞ "ናሁ ቃል ዐዋዲ በገዳም" የሚል ሲሆን በእማርኛም "አንዮ በምድረ በዳ ቃል ዐዋዲ" የሚል ነው።

በዚህ-ይ ኪዳንና በሐዲስ ኪዳን በሁለቱም ተነፃፃሪ አባባሎች፡- ተመሳሳይ ቃላትና ሐረጎች በተለያዩ መጻሕፍት

በተለያዩ ሁኔታ የተተረጎሙባቸው በርካታ ምንጫቸው አለ። ይህም በግልጽ የሚያስገነዝበው ልዩ ልዩ መጻሕፍት በተለያዩ ተርጓሚዎች መተርጎማቸውን ነው። ይህም አባባል አንድ ተርጓሚ በመሰላት ተመሳሳይ ቃልን ወይም አገላለጽን በተለያዩ መጻሕፍት በተለያዩ መልክ ሊተረጎም እንደሚችል የሚኖረውን ሁኔታ ሊሸር የሚችል አይደለም። በአሁኑ ጊዜ እንኳ አልፎ አልፎ አንድ ዓይነት አቋም የሌላቸው ተርጓሚዎች አለ። አንዱን ተመሳሳይ ቃል ወይም አገላለጽ በተለያዩ መጻሕፍት በተለያዩ ሁኔታ ሊተረጎሙ እናገኛቸዋለን። በዚህ ሁኔታ በተሻሻሉና ቀደምትነት ባላቸው በዕብራይስጥና በግሪክ መጻሕፍት መሠረት የመጽሐፍ ቅዱስን የግዕዝ ትርጉም በቁም ነገር መርምሮ ሐላቂ ሕትመት እንዲወጣ ማድረግ በጣም አስፈላጊነት አለው።

7. መጽሐፍ ቅዱስን ወደ ግእዝ ቋንቋ ለመተርጎም ጥቅም ላይ የዋሉ ትርጉሞች

መጽሐፍ ቅዱስ በኢትዮጵያ ቋንቋ ማለት በግእዝ የተተረጎመው ከምን ቋንቋ ወይም ቋንቋዎች ነው? ለሚለው አስቸጋሪ ጥያቄ ብዙ ጊዜ እየተነሣ በአንድ ወይም በሌላ ጊዜ ግምታዊ መልሶች ተሰጥተውታል። እንደ ኢዮብ ሉዶልፍ (Job Ludolf) እና ብዙ ሌሎች ምሁራን አስተያየት ብሉይ ኪዳን በግእዝ ቋንቋ የተተረጎመው ከሰባ ሊቃናት ትርጉም (Septuagint) ነው። ሐዲስ ኪዳንም እንደዚሁ ከግሪክኛ መጽሐፍ ተተርጎሟል።¹ ይህም ሊሆን የቻለው ግሪክኛ በእነዚያ ዘመናት የምሥራቃዊ ሮማ ግዛት መደበኛ ቋንቋ በመሆኑና በሶርያ፣ በታናሿ እስያና በግብጽ አብያተ ክርስቲያናት በሰፊው አገልግሎት ላይ ውሎ ስለነበር ነው። በአክሊም መንግሥትም ወቅት ግሪክኛ በአጠቃላይ ሁኔታ ጥቅም ላይ ስለመዋሉ በሐውልቶች ላይ በተጻፉ መግለጫዎችና በገንዘቦች ላይ የተገኙት ጽሑፎች ማረጋገጫ ናቸው።²

ከሶርያ ወደ ኢትዮጵያ የመጡ የመጀመሪያዎቹ ወንጌላውያን ፍሬምናጦስና ዘጠኙ ቅዱሳን መጽሐፍ ቅዱስን ወደ ግእዝ ሊተረጎሙ በግሪክኛ መጽሐፍ እንደተጠቀሙ ብዙ ምሁራን ይስማማሉ። የብሉይ ኪዳን ትርጉምን በተመለከተ ከላይ እንደ ተጠቀሰው ከሰባ ሊቃናት ተርጉም (Septuagint) መተርጎሙ አጠቃላይ ተቀባይነትን አግኝቷል። ነገር ግን የትኛውን ትርጉም ነው የተጠቀሙት? የሰባ ሊቃናት (Septuagint) ትርጉም መጠነኛ ሰውጦች የተደረጉባቸው ሁላት ቅጂዎች አሉት። እነዚህም በሶርያ ግዛት በሰፊው ሥራ ላይ ውሎ የነበረው Lucian Recension (ሉስያን ቅጂ) እና በግብጽ ይሠራበት የነበረው ሄሲቺያን (Hesychiao Recension) የተባለው ቅጂ ነው። የኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ቤተ ክርስቲያን ለብዙ ዘመናት የአስክንድርያ ቤተ ክርስቲያን ጥገኛ ሆና በመኖሯ የብሉይ ኪዳን የግዕዝ ትርጉም በሄሲቺያን (Hesychian Recension) ቅጂ ላይ የተመሠረተ ለመሆኑ ብዙዎች ይገምታሉ። Littmann (ሊትማን) የተባለው ተመራማሪ ግን በዚህ አይስማማም። ከላይ የተጠቀሱት የመጀመሪያዎቹ ሚስዮናውያን ከሶርያ ስለመጡና አብዛኛውም ትርጉም በእነርሱ የተካሄደ እንደመሆኑ የብሉይ ኪዳን ትርጉም ያን ጊዜ በሶርያ በሰፊው ሥራ ላይ ውሎ ከነበረው ከሉስያን ቅጂ (Lucian Recension) የተተረጎመ ስለመሆኑ ሊትማን (Littmann) አጥብቆ ያምናል። ይህ በጣም ምክንያታዊ አስተሳሰብ ነው። ነገር ግን ይህን አስተሳሰብ ሙሉ በሙሉ ለመቀበል ያስቸግራል። ምክንያቱም የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ከአስክንድርያ ቤተ ክርስቲያን ጋር የቅርብ ግንኙነት ስለ ነበራት ነው።

ይሁንና ተርጓሚዎቹ መጽሐፍ ቅዱስን ወደ ግእዝ በተተረጎሙ ጊዜ የግሪክን መጽሐፍ ተጠቅመዋል ስንል ለትርጉማቸው የተጠቀሙት የግሪክ መጽሐፍን ብቻ ነው ማለታችን አይደለም። ከዚህ በተያያዘ አንድ ለው ሉፍግራን (Löfgren) የተባለው ተመራማሪ የሐላብ መለመር ሊያስብ ይችላል። ይኸውም መጽሐፍ ቅዱስን ወደ ግእዝ ቋንቋ የተተረጎሙ ከሶርያ የመጡት ዘጠኙ ቅዱሳን ከሆኑ፣ የሶርያን

¹ H. Ludolf, *Historia Aethiopica*, (Frankfort, 1681), Lib. Iii, Cap. 4, 2-7.
² E. Ullendorf, 1968, 41.

E. Littmann, 1909, 224ff.

መጽሐፍ ቅዱስ ወይም የሉሲያን (Lucian Recension) ቅጂ ለምን እንዳልተጠቀሙ ለመግለጽ ያስቸግራል የሚለው ነው።¹ ከሶርያ ቋንቋ በብድር የተወሰዱ እንደ ሃይማኖት፣ ገሃነም፣ ኦሪት፣ ጣዖት፣ ቍርባን፣ መሥዋዕት ወዘተ የመሳሰሉ ቃላት በግእዝ መጽሐፍ ቅዱስ ውስጥ መገኘትና ጥቅም ላይ መዋል የግእዝ መጽሐፍ ቅዱስ ተርጓሚዎች ከሶርያ ቋንቋ ጋር የተለማመዱና ለተርጉማቸው ተግባርም የሶርያን መጽሐፍ ተጠቅመው ሊሆን ይችላል የሚል ጠንካራ ለሜት በአንዳንድ ምሁራን መካከል እስካሁን አለ።² ይሁንና ይህ ሙሉ ለሙሉ ትክክል ሳይሆን ይቻላል። እንደ አነዚህ ካሉ የብድር ቃላት አንዳንዶቹ ከአይሁድ አረማይክ (Aramaic) ቋንቋ የተገኙና በኢትዮጵያም ውስጥ ከክርስትና በፊቶ የነበረው የአይሁድ-አረማይክ (Jewish-Aramaic) ቋንቋ ቅሬት ሊሆኑ ይችላሉ።³ ይህም አስተያየት ሲለጥ የሶርያ የብድር ቃላት ሳይተው ነው። “ሃይማኖት” የሚለው ቃል ለምሳሌ እምነት በሚለው ለሜት ለክርስትና እምነት ሊወሰንና ለሶርያ ቋንቋ የተለየ ነው ብሎ ሊታሰብ አይገባውም። በግልጽ እደሚታየው ይህ ቃልና ብዙ ሌሎች የአረማይክ ቃላት ከነድምዳቸውና አነጋገራቸው በግእዝ መጽሐፍ ቅዱስ የውጭ አገር ቃላት ሳይሆን እንደ ግእዝ ቃላት ሆነው ተወስደዋል።⁴

እንደ A. Vööbus⁵ እና F. C. Burkitt⁶ ያሉ ምሁራንን አስተያየት በመከተል Ullendorff በትክክል እንዲህ ብሏል “በ5ኛውና በ6ኛው መቶ ክፍለ ዘመን ከሶርያ ሚስዮናውያን በመምጣታቸው የሶርያ ትርጉም ከግሪክ መጽሐፍ ጋር በመቀናጀት ተግባር ላይ ውሏል የሚለው አስተሳሰብ መረጃው በአርግጥ ያበረታታል።”⁷ ለግእዝ መጽሐፍ ቅዱስ ትርጉም

¹ E. Ullendorff, 1968, 50, 57.
² ሥርግው ሐብሰ ሥላሴ፣ 1972፣ 120.
³ E. Ullendorff, 1968, 39n, 6.
⁴ See the word *haimanot* in the *Targum* of ps. 33:4.
⁵ A. Vööbus, *Die Sperum eines alterem aethiopischem Evangelientextes in Liecht der literarischen Monumente* (Stockholm, 1951), p. 8; *Idem, Early Versions of the New Testament*, (Stckholm, 1954), p. 250.
⁶ F. C. Burkitt. “Text and Versions” *Enncyclopedia Biblica*, iv (London, 1903), col. 5012.
⁷ E. Ullendorff, 1968, 56.

መሠረትነት ሙሉ በሙሉ የግሪኩን ወይም ሙሉ በሙሉ የሶርያውን ትርጉም ተጠቅመዋል የሚሉትን ለዎች ባለመቀበል ከፕፎፌሶር ዩሊንዶርፍ ጋር መስማማት አጥጋቢ ምክንያት ያለው ነው። “ታሪካዊ ሁኔታዎችና የግእዝ መጽሐፍ ቅዱስ ሥነ ልሳናዊ ሐተታ ከሁለቱ ባንዱ ብቻ ተጠቅመዋል የሚለውን ደግማዊ አመለካከት ተቀባይነት እንዳይኖረው ያደርጋሉ።” በማለት ዩሊንዶርፍ ይገልጻል።¹ ለግእዝ መጽሐፍ ቅዱስ ትርጉም በዚህ ሁኔታ የግሪክና የሶርያ የሁለቱም ትርጉም በተለይም የግሪኩ ተወዳደሪ በሌለው በዋና መሠረትነት በተግባር ላይ ውሏል የሚለው መላምት በጣም አሳማኝነት ያለው ነው።

ከላይ እንደ ተገለጸው ጥቂት የኢትዮጵያ የብሉይ ኪዳን የባህል ለቃውንት ብሉይ ኪዳን በቀጥታ ከዕብራይስጥ እንደተተረጎመ በአጽንኦት ይናገራሉ። ይሁንና ይህ የሚመስል እይደለም። ይህን የሚደግፍ አሳማኝ ማሰረጃም አናገኝም። ይህንን አባባል ታላቁ ለቅ አለቃ ኪደነ ወልድ ክፍሌና ሌሎችም ምዕራባውያን ሊቃውንት አይቀበሉትም።² በሌላ በኩል አንዳንድ ምሁራን አስቸጋሪ የሆኑ ጥቂት መጻሕፍትን በመተርጉም ወቅት ተርጓሚዎቹ የአይሁዳውያን ሰደተኞችን ምክርና እርዳታ አግኝተዋል ይላሉ።³ በመሆኑም እንደነዚህ ባሉ ትርጉሞች ጥቂት የዕብራውያን ለሜቶች ተንጸባርቀዋል የሚል ሐሳብም ገልጸዋል። በአንዳንድ የብሉይ ኪዳን መጻሕፍት ላይ ሂሳዊ ጥናት ያካሄደው ዲልማን (Dillmann) ግን የግዕዝ ብሉይ ኪዳን መጻሕፍት በአንዳንድ ግለሰብ ጸሐፊዎችና አንባቢዎች በዕብራይስጡ መጽሐፍ ላይ በመመሥረት የግዕዙን ብሉይ ኪዳን መጻሕፍት በኋላ አሻሽለው ከምንጩ ከዕብራይስጡ ጋር እንዲሰማሙ አድርገዋል የሚል ሐሳብ ሊመሠርት ችሏል።⁴ ይህ ከዚህ በታች በዝርዝር ተገልጧል። እንደዚህ ያሉ ማሻሻሎችም ቀደም ባለ ጊዜ ማለትም ከ4ኛው ምናልባትም እስከ 7ኛው መቶ ክፍለ ዘመን ድረስ እንደተደረጉ አንዳንድ ምሁራን

¹ የሳይኛውን መጽሐፍ ገጽ 56 ይመልከቱ።
² አለቃ ኪዳን ወልድ ክፍሌ፣ *መጽሐፈ ሰዋሰው ወግስ ወመዝገብ ቃላት ሐዲስ፣* አርትሰተክ ማተሚያ ቤት፣ አዲስ አበባ፣ 1948 ዓ. ም.፣ ገጽ 17።
³ E. Ullendorff, 1968, pp. 37-38.
⁴ A. Dillman. *Biblia Vateris Testamenti Aethiopica*, vol. ii, fasc. i., p. 3.

ያምናሉ።¹ በዚህም ምክንያት የአንዳንድ የኢትዮጵያ የመጽሐፍ ቅዱስ ምዕራፍ አከፋፈል የዕብራይስጡን የመጀመሪያ አከፋፈል ይከተላል ብለዋል።

በአራተኛውና በስድስተኛው መቶ ክፍለ ዘመን መካከል መጽሐፍ ቅዱስ ወደ ግዕዝ ሲተረጎም በሰባ ሊቃናት ትርጉም (Septuagint) ውስጥ ያሉ የብሉይ ኪዳን መጻሕፍት በሙሉ፣ ከአዋልድ መጻሕፍትም አብዛኞቹ ጭምር እንደተተረጎሙ ይታመናል። እንደዚሁም እንደ መጽሐፈ ሄናክ፣ ኩፋሌ፣ ዕርገተ ኢሳይያስ፣ ባርክ፣ መልአከተ ኤርምያስ፣ የሄርማስ መጽሐፈ ናላዊ፣ የቅሌምንብስ መልእክታት፣ ዲዲስቅልያና ትእዛዝ ሐዋርያት በ14ኛውና በ16ኛው መቶ ክፍለ ዘመን አጋማሽ መካከል ከግሪክኛው ተጭረው መዋል።² እዚህ ላይ የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ጥንታዊ ትውፊት ቀኖናዊና ቀኖናዊ ባልሆኑ ወይም አዋልድ መጻሕፍት መካከል በግልጽ ልዩነት አለማድረጉን ማስተዋል የሰፈልጋል። ሁሉም በመንፈስ ቅዱስ አጋዥነት የተጻፉና ቀኖናዊ ናቸው ተብለው በእኩል ደረጃ የሚታዩ ናቸው።

8. የግእዝ መጽሐፍ ቅዱስ ትርጉም መሻሻል (ክላሳ)

በኢትዮጵያ አርቶዳክስ ቤተ ክርስቲያን ነሐሴ 20 በሚከበው ሰንክሳር የሚገኝ አንድ ትውፊታዊ ማሰረጃ አለ። ይህ ማሰረጃ የኢትዮጵያ መጽሐፍ ቅዱስ የተተረጎመው አባ ሰላማ በሚባል ተርጓሚ ሊቀ ጳጳስ እንደሆነ ያስረዳል። የተተረጎመውም ከዐረብኛ ነው ይላል። መረጃውም እንደሚከተለው ይነበባል።

በዛቲ ዕለት አረፈል አባ ሰላማ መተርጉም

ሰላም ለክ ለሥመ ሃይማኖት ሰርዋ፤
ትእዛዛተ ያሪት ወወንጌል አንተ ዲቤክ ተክለዋ፤
ሰላማ ዝክርክ ከመ በኅቤነ ነዋ፤

¹ E. Ullendorff, 1968, 57.
² Zuumond R., "Ethiopic Versions" in The Anchor Bible Dictionary, vol. 6, p. 808.

በከናፍረክ ምዑዛት እመዓዛ ከርቤ ወዐልዋ፤
እምነ ዓረቢ ሰግእዝ መጻሕፍት ተዐልዋ።

“በዚች ዕለት (ነሐሴ 20) ተርጓሚው አባ ሰላማ አረፈ” በማለት ታሪኩን ከጀመረ በኋላ መረጃውን በግጥም መልክ እንዲህ ሲል ይገልጻል።

“የሃይማኖት ዛፍ ሥር ለሆንኸው ላንተ ሰላምታ ይገባል፤
የወንጌልና የአሪት ትእዛዛት በአንተ ላይ ፈሰሰዋል፤
ሰላማ ሆይ! መታሰቢያህ በአኛ ዘንድ ይገኛል፤
ከርቤና ዐልዋ ከሚባሉ ሽቶዎች የበሰጠ መዓዛ ባላቸው
ከንፈሮችህ ኃይል
መጻሕፍት ከዐረብኛ ወደ ግእዝ ተተርጉመዋል።”¹

ከዐረብኛ ወደ ግእዝ ስለተደረገው የቅዱሳን መጻሕፍት ትርጉም እዚህ ላይ የተሰጠው መረጃ ወደ ግእዝ የተደረገውን የመጀመሪያውን የመጽሐፍ ቅዱስ ትርጉም በምንም ዓይነት አይመለከትም። የሚመለከተው በ14ኛው መቶ ክፍለ ዘመን የተደረገውን የግእዝ መጽሐፍ ቅዱስ ማሻሻል (ክላሳ) ነው። ይህም የተደረገው “አባ ሰላማ” የሚል ቅጽል ተሰጥቷቸው ከነበሩት ከቅዱስ ፍሬምናጦስ ስም ጋር ስማቸው በተመሳሰለው በ14ኛው መቶ ክፍለ ዘመን በነበሩት ሁለተኛው አባ ሰላማ ሊቀ ጳጳስ አመራር ነው። እንዲያውም የእያንዳንዱ “ሰላማ” መለያ በቤተክርስቲያኒቷ ተወሰኗል። የመጀመሪያው ፍሬምናጦስ “ሰላማ ከሣቴ ብርሃን” የሚባሉ ሲሆኑ፣ የኋለኛው ግን “ሰላማ መተርጉም” በሚል ቅጽል ይለያሉ።

የመጀመሪያውን የኢትዮጵያ ትርጉም ማሻሻል ለምን አስፈላጊ? የሚል ጥያቄ አንድ ሰው ሊያነሣ ይችላል። የመጀመሪያዎቹ ተርጓሚዎች መነሻ ወይም ምንጭ በሆነው ቋንቋ የሚገኙ አንዳንድ አሰቸጋሪ ምንባቦችን በትክክል መተርጎም

¹ “Le synaxair ethiopien” in Patrologia Orientalis, vol. ix, 4, p.359.
² የግዕዙ ግጥም በእማርኛ ግጥም በዚህ መልክ የተቀመጠው የጽሑፉን ውበት ለመጠበቅ ነው።
³ ይህ 14ኛው መቶ ዓመት (ድ. ል. ክ) በኢትዮጵያ የሥነ ጽሑፍ ትንሣኤ መጀመሪያ መሆኑ ይታወቃል።

እንዳልቻሉና ውጤቱም ብዙ ያልተስተካከሉ ትርጉሞችን እንዳስከተለ ይታመናል። ከእነዚህም ጉድለቶች በተጨማሪ በ ላ ዘመን መሻሻል ባስፈለጋቸው ልዩ ልዩ የቀኖና መጻሕፍት ውስጥ ከጊዜ ወደ ጊዜ ብዙ ስሕተቶች ገብተዋል። የአሥራ አራተኛው መቶ ክፍለ ዘመን የትርጉም መሻሻል በዐረብኛው ትርጉም ላይ የተመሠረተ መሆኑ ይታመናል። ይሁንና በእነዚያ ዘመናት ከብዙ ምንጮች የተገኙ ብዙ የዐረብኛ ትርጉሞች ስለ ነበሩ የግእዙን ትርጉም መሻሻል ለማገኘት ከየትኞቹ የዐረብኛ ትርጉሞች እንደተሻሻለ ለማረጋገጥ አስቸጋሪ ነው። ሆኖም ብዙ ሊቃውንት እንደሚያምኑት ይህ ማሻሻል የተደረገው ፋይም (Fayum) የተባለው አገር ሰው የነበሩት "ራባይ ሰአዲያ ጋኦን" (Rabbi Sa'adia Ga'on of Fayum) የተባሉት ሊቅ እንደተረጎሙት በማገመተው የዐረብኛ ትርጉም ላይ ተመሥርቶ ነው። የእርሳቸውም ትርጉም ከምንጩ ከዕብራይስጡ ብሉይ ኪዳን ጋር በቅርበት የተያያዘ መሆኑ ይታመናል።¹ ይህም ሆኖ የኢትዮጵያው የግእዝ መጽሐፍ ቅዱስ የተሻሻለው ትርጉም ከሰአዲያ (Sa'adia) ትርጉም ጋር ምን ያህል ተመሳሳይ እንደሆነ በእርግጠኝነት ለመናገር አስቸጋሪ ነው። ዐረብኛ፣ ዕብራይስጥና ግእዝ በጥሩ ሁኔታ የሚያውቅ(ቱ) ምሁር(ራን) የሰአዲያን (Sa'adia) ትርጉም ማጥናትና ከኢትዮጵያው የግእዝ ትርጉም ጋር ማነፃፀር ይኖርበታል(ባቸዋል)።

አንዳንድ ምሁራን የብሉይ ኪዳን ትርጉም መሻሻል በዕብራይስጡ መሠረት እንደሆነ ያምናሉ።² ሆኖም ይህን አስተሳሰብ የሚደግፍ የተወሰነ ማስረጃ የለም። ይህ ጉዳይ ጥሩ የዕብራይስጥና የግእዝ ቋንቋ ዕውቀት ባላቸው ምሁራን በቁም ነገር ሊጠና የሚገባው ነው። ባሁኑ ጊዜ በመንበረ ፓትርያርክ በግሪኩ ሰብዓ ሊቃናትና በግእዙ መሠረትነት መጽሐፍ ቅዱስን ወደ አማርኛ በምንተረጎምበት ጊዜ የግእዙን መጽሐፍ ቅዱስ ለንመረምር የግእዙ ብሉይ ኪዳን ከግሪኩ ሰብዓ ሊቃናት ይልቅ ከዕብራይስጡ ጋር በጣም የተቀራረበ ሆኖ አግኝተነዋል። ይህም

¹ The Catholic Encyclopedia, vol.v, 1913, p.570. See also Ullendorff, 1968, pp.47-49.
² H. Zotenberg, Catalogue des mss. Ethioplens de la Bivliothèque nationale, Paris, 1877, pp.9-11.

የግእዙ መጽሐፍ ቅዱስ በዕብራይስጡ መሠረትነት ወይም ከዕብራይስጡ መሠረትነት በተተረጎመው በሰአዲያ (Sa'adia) ትርጉም መሠረትነት እንደተሻሻለ ያላንዳች ጥርጥር ያስረዳል።

አንዳንድ ሌሎች ምሁራን ደግሞ በመካከለኛው ክፍለ ዘመን የተደረጉ ሁለት የተለያዩ የብሉይ ኪዳን ትርጉም ማሻሻያዎች እንዳሉ ይናገራሉ። የመጀመሪያው "ተራ/ቀላል መሻሻል" (Vulgar Revision) ተብሎ ይጠራል። ይህም ከላይ በተጠቀሰው በሰአዲያ የዐረብኛ ትርጉም ላይ ተመሥርቶ በ14ኛው መቶ ክፍለ ዘመን የተሻሻለው ነው የሚል ግምት አለ። ሌላው "በምሁራን የተሻሻለ" (Academic Revision) ተብሎ ተሰይሟል። ይህም ምናልባት በምንጩ በዕብራይስጡ ላይ ተመሥርቶ በ16ኛው መቶ ክፍለ ዘመን የተሻሻለ ነው ተብሎ ይገመታል።¹ ይህ መሻሻል ከመጀመሪያው ከዕብራይስጡ ማለት የማለፊቲክ (Masoretic) ምንባብ ጋር ብዙ ተመሳሳይነት አለው። ይሁንና የሊንደርፍ (Ullendorff) "የአካዳሚክ ትርጉም መሻሻል" (Academic Revision) የሚባለውን ባለመቀበል አስተያየቱን እንደሚከተለው ሰጥቷል። "በኋላኛው መካከለኛ ዘመን ሁኔታዎች ሰፊ ለሆነ የዕብራይስጥ ትርጉም ወይም እርማት የተመቻቹ አልነበሩም።" በመሆኑም የ"አካዳሚክ ትርጉም መሻሻል የሚባለውን ለመቀበል የማይቻል መሆኑን" እንደተገነዘበ በማጠቃለያው ገልጿል። "የዕብራይስጥ ቋንቋ ተጽእኖ ወይም ተሰሚነት ከ4ኛው እስከ 7ኛው መቶ ክፍለ ዘመን ባለው ጊዜ ውስጥ እንደ ምክንያት ይቆጠራል።" በማለት ይጠቅማል።²

ሆኖም ከፍ ባለ ደረጃ በሚወደደው ትውፊት ላይ በመመሥረት የኢትዮጵያ ጥንታውያን የመጽሐፍ ቅዱስ ምሁራን ብሉይ ኪዳን ሁለት ትርጉሞች እንዳሉት ይገልጻሉ። እንደኛው ከምንጩ ከዕብራይስጡ ሊሆን፣ ሁለተኛው ከሰብዓ ሊቃናት ትርጉም (Septuagint) በቀጥታ እንደተተረጎመ ያስገነዝባሉ። ሆኖም በ14ኛው መቶ ክፍለ ዘመን ስለተደረገው የትርጉም

¹ Löfgren, O. Die äthiopische übersetzung des Propheten Daniel, Paris, 1927:xxiv ff.; Schäfers, J. Die äthiopische übersetzung Jeremias, Freiburg, 1912:178; The Achor Bible Dictionary, vol. 6, p. 808.
² E. Ullendorff, 1968: 57.

ማሻሻል አንዳችም አይኖሩም። አዲስ ኪዳንን በተመሰከተ ግን የሰላማ ሐዲስ ኪዳንና የቀድሞው ሐዲስ ኪዳን የሚባሉ የሁለት ትርጉሞችን መኖር ይቀበላሉ።¹ ሆኖም የሰላማ ሐዲስ ኪዳን በኢትዮጵያ በካህናቱና በምእመናኑ ዘንድ ታዋቂ አሰመሆኑንና በአገልግሎት ላይም እየዋሰ አንዳልሆነ ማስተዋሉ አስፈላጊ ነው።²

በሌላም በኩል የሶርያ ትርጉሞች ስመጀመሪያው የኢትዮጵያ መጽሐፍ ቅዱስ ትርጉም በመሠረትነት አገልግሎቱ የሚል አቋም ያለው ኤ. ሸቡስ (A. Vööbus) የተባለው ምሁር የ14ኛው መቶ ክፍለ ዘመን የትርጉም መሻሻል በግሪክ የመጀመሪያው ትርጉም መሠረትነት እንደተካሄደ በእርግጠኝነት ይናገራል።³ ይሁን እንጂ የመካከለኛው ዘመን የኢትዮጵያ ባህላዊና ሥነልቦናዊ ሁኔታዎች እንዲህ ያለውን አባባል የሚያገፉ አይመስልም። ስለዚህ የ14ኛው መቶ ክፍለ ዘመን የትርጉም መሻሻል በአመዛኙ በሰአዲያ (Sa'adia) የዐረብኛ ትርጉም ላይ የተመሠረተ ይመስላል።

በሌላ በኩል ደግሞ አንዳንድ ምሁራን የመጽሐፍ ቅዱስ ሁሉም የቀኖና መጻሕፍትና ጥቂት የአዋልድ መጻሕፍት በዚህ ጊዜ እንዲሻሻሉ እንደተደረገ ገምተዋል። ከነዚህም በተጨማሪ ጸሐፊዎቻቸው በሚገባ ሳይታወቁ በመጽሐፍ ቅዱስ ታላላቅ ሰዎች ስም የተጻፉ እንደ ኪዳን አብረዋል። ሙሴ በሲና ላይ ከእግዚአብሔር ጋር ያደረገው ንግግርና አንደ የሲቢል ጥበብ (wisdom of Sybil) ያሉ የብሉይና የሐዲስ ኪዳን መጻሕፍት በ14ኛውና በ15ኛው መቶ ክፍለ ዘመን መካከል ከዐረብኛ ተተርጉመዋል።⁴ በተሻሻለው የትርጉም ክሰሳ ወቅት ብዙ ተርጓሚዎች ተሳትፈው ስለነበር የተሰያዩ መጻሕፍት የተሻሻሉት የትርጉም ክሰሳዎች አኩልነት እንዳይኖራቸውና የተሰያዩ አንዳሆኑ ምክንያት ሆነዋል።

¹ ይህ መረጃ የብሉይ ኪዳን ትርጓሜ ምሁር በሆኑት በመጋቤ ብሉይ ሰይፈ ሥላሴ የሐንስ በቃል ምልልስ ጊዜ ተረጋግጧል።

² " " የሐዲስ ኪዳን ትርጓሜ ምሁር በሆኑት በአቡነ መቃርዮስ ተረጋግጧል።

³ Vööbus A. Early Versions of the New Testament, Stockholm, 1954, 247 ff cf. Ullendorff, 1968, 53.

⁴ Zuurmond R. "Ethiopic Versions" in The Anchor Bible Dictionary, vol. 6, p. 808.

9. የኢትዮጵያ ትዳሳት መጻሕፍት ጎትመት

የመጀመሪያው የኢትዮጵያ መጽሐፍ ቅዱስ ጎትመት በ1513 ዓ. ም. በሮም ውስጥ በጄ. ፖትኬን (J. Potken) ተዘጋጅቶ የታተመው መዝሙር ዳዊት (Psalterium Chaldaicum) ነበር። ይሁንና ይህ ሒሳዊ በሆነ መንገድ የተዘጋጀ አልነበረም። ሒሳዊ በሆነ መንገድ የተዘጋጀው የዳዊት መጽሐፍ በጄ. ሉዶልፍ (J. Ludolf) የተሠራውና "መዝሙር ዳዊት" በሚል ርእስ በ1701 ዓ.ም. የታተመው ነበር።¹ ስለ ኢትዮጵያ በመጻፍ የታወቀው ሌላው ታላቅ ሰው አገስት ዲልማን (August Dilmann) ስምንቱን ብሔረ ነገስት፣ አንደኛና ሁለተኛ ሳሙኤልን፣ አንደኛና ሁለተኛ ነገሥትን፣ እንደዚሁም የብሉይ ኪዳንን አዋልድ በ1853 እና 1894 መካከል ሒሳዊ በሆነ መንገድ አዘጋጅቶ አሳትሟል። የተሟላ የኢትዮጵያ ብሉይ ኪዳን ፍራንቺስኮ ዳ በሳኖ (Francesco da Bassano) በተባለው የሮማ ካቶሊክ ምሁር ካህን ስመጀመሪያ ጊዜ በ4 ቅጾች (መጻሕፍት) ተዘጋጅቶ ከ1922-26 ባለው ጊዜ ታትሟል።² ይህም ከተለያዩ ምንባቦች ጋር በማንገጠር ሒሳዊ በሆነ መንገድ የተዘጋጀ አንዳልሆነ ተገልጿል።³ የዳ ባሳኖ ዋና ዓላማ ለኢትዮጵያ ሕዝብ ተግባራዊ ጠቀሜታ ያለው የተሟላ የግዕዝ ብሉይ ኪዳን አሳትሞ ማውጣት ነበር እንጂ ሒሳዊ ጎትመት ማዘጋጀት አልነበረም።

ሐዲስ ኪዳን ስመጀመሪያ ጊዜ በ1548 በሮም ታተመ። "ኢዲቲአ ፕሪንሴፕስ" (Editio Princeps) ተብሎ የተጠራው ይህ እትም በቫቲካን ቤተ መጻሕፍት ውስጥ ተጠብቀው በኖሩ ቀደምት የእጅ (የብራና) ጽሑፎች ላይ የተመሠረተ ነበር። ይህም ጎትመት ኢየሩሳሌምን ጉብኝተው ወደ ሀገራቸው ያመሰሱ የነበሩ ሦስት ኢትዮጵያውያን መነኮሳት ወደ ሮም ሄደው ስለነበር በእነርሱ የተዘጋጀ ነበር። እነርሱም ይህን የመጀመሪያ ሐዲስ ኪዳን ጎትመት ያዘጋጁባቸውን በእጅ የተጻፉ የግዕዝ ቅዱሳት መጻሕፍት ይዘው ነበር ይባላል። ይህ ጎትመት በ1753 ዓ. ም.

¹ Ibid.; The Catholic Encyclopedia, vol. v, 1913, p. 570.
² The Anchor Bible Dictionary, vol. 6, p. 809.
³ E. Ullendorff, 1968, p. 59.

በዋልተን ፖሊግሎት አንደገና ተባዝቷል።¹ በጣም የታወቀው የኢትዮጵያ ሐዲስ ኪዳን በቶማስ ቤል ፕላት (Thomas Bell Platt) በ1830 ለBritish and Foreign Bible Society ታትሟል።²

10. የኢትዮጵያ የብራና ቅዱሳት መጻሕፍት የሚገኙባቸው ቦታዎች

በሚያማምሩ ብራናዎች የተጻፉ ቁጥራቸው የበዛ በእጅ የተጻፉ የግእዝ ቅዱሳት መጻሕፍት አንደ ደብረ ሊባኖስ፣ ደብረ ቢዛን፣ ደብረ ዳም፣ ጉንዳጉንዲ፣ ሐይቅ ቅዱስ አስጢፋኖስ፣ በጣና ባሕር ደሴቶች ላይ ባሉና በመሳሰሉት ገዳማት ይገኛሉ። ከእነዚህ መጻሕፍት አብዛኞቹ የማሩ ምሳሌዎች፣ በጥሩ በሚያበራ ሁኔታና በሚያስደንቅ እጻጻፍ የተጻፉ ናቸው።³ በሽሀ የሚቆጠሩ የኢትዮጵያ መጻሕፍት በብዙ የአውሮፓ ብሔራውያን ዩኒቨርሲቲዎች አብያተ መጻሕፍት የሚገኙ መሆኑን ሲያስታውሱት አስገራሚ ነው። እነዚህ መጻሕፍት እንዴት አውሮፓ ደረሱ? በ16ኛው መቶ ክፍለ ዘመንና ከዚያም በፊት ጀምሮ ብዙ ተጓዦች፣ እሳሾችና ተመራማሪዎች ጉብኝዎችም በተደጋጋሚ በኢትዮጵያና በኤርትራ ተገዝተዋል። እነዚህ ሰዎች በገንዘብ የማይተመን ዋጋ ያላቸውን እነዚህ በርካታ መጻሕፍትን አሰባሰበው የያዙ ገዳማትንም ጎብኝተዋል። እነዚህ ሕዝቦች ከገዳማቱ ጥሩ ጥሩ የሆኑ መጻሕፍትን በአጃቸው የሚያስገቡበትን መንገድና ዘዴ ተጠቅመው ወደ አውሮፓ በመውሰድ ሽጠዋቸዋል ወይም ለልዩ ልዩ አብያተ መጻሕፍት ለጥተዋቸዋል። ይህም ሁኔታ የኢትዮጵያን ገዳማት በዋጋ ከማይተመን ህብታቸው ሲያራቁታቸው የአውሮፓን አብያተ መጻሕፍት ግን አበልጽጓል። በጣም ብዙ ቁጥርና ሰፊ እገልግሎት ያላቸው የኢትዮጵያ የብራና ቅዱሳት መጻሕፍት በብሪቲሽ ሙዝየም፣

በፖሪስ ብሔራዊ ቤተ መጻሕፍት፣ በቫቲካን ቤተ መጻሕፍት፣ በእክሮፎርድ ዩኒቨርሲቲ በልዲያን ቤተ መጻሕፍት፣ የBFBS ስብሰባ በተጠራቀመበት በካምብሪድ ዩኒቨርሲቲ ቤተ መጻሕፍት፣ በዊንድሶር ካለትል ቤተ መጻሕፍት፣ በማንቸስተር በጆን ራይላንድ ቤተ መጻሕፍት፣ በበርሊን፣ በሌንግግራድ ቤተ መጻሕፍት፣ በቪኤና ቤተ መጻሕፍት ወዘተ ይገኛሉ። እጅግ ጠቃሚ የሆኑ በማይክሮፊልም የተቀረጹ ስብሰቦች በሚንሶታ በኮሌጅቪል በሂል ገዳም ቤተ መጻሕፍት (Hill Monastic Manuscript Library) (HMML) ይገኛሉ። የገዳሙ ቤተ መጻሕፍት ኃላፊዎች በኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ፈቃድ የኢትዮጵያ ገዳማት መጻሕፍት ቤተ መጻሕፍት ተብሎ የተለየ መ በአዲስ አበባ አቋቋመው የተራቀቀ የማይክሮ ፊልም መሣሪያ ተክለ። በጣም ብዙ መጽሐፍ ቅዱስ ነክ የሆኑና የቅዱሳንን የሕይወት ታሪክና ተጋድሎአቸውን የሚያውሉ መጻሕፍትን በሦስት ኮፒ ፊልም እንስተው። እንዳንድ ቅጅ ለኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን፣ ለአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲና ለሂል ገዳም ቤተ መጻሕፍት ሰጥተዋል። ዶክተር ደብልዩ ኤፍ ማኮምበር (W.F. Macomber) እና ዶ/ር ጌታቸው ኃይሌ ስለ የኢትዮጵያ የብራና ቅዱሳት መጻሕፍት አስመላጋኝ ካታሎግ (Catalogue) (የመጻሕፍት ዝርዝር) አዘጋጅተዋል።¹

¹ Encyclopaedia Biblica, vol. iv, col. 5012. The Anchor Bible Dictionary, vol. 6, p. 809; E. Ullendorff, 1968, p.34.
² Encyclopaedia Biblica, vol. iv, col. 5012. The Anchor Bible Dictionary, vol. 6, p. 809.
³ E. Ullendorff, 1968, p. 35.

¹ Macomber, W. F. 1975-78. A Catalogue of Ethiopian Manuscripts, vols. 1-3, Collegeville, MN.; Getachew Haile. 1978-88. A Catalogue of Ethiopian Manuscripts, vols. 4-11, Collegeville, MN.